

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETO
FINANSŲ IR MOKESČIŲ KATEDRA

INDRA REKAŠIŪTĖ

Mokesčių administravimo neakivaizdinių studijų programa

LIETUVOS PRIVALOMOJO SOCIALINIO DRAUDIMO MODELIS

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas – lekt. Gabija Kuncytė

Konsultantas – doc.dr Algirdas Miškinis

Vilnius, 2006

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. SOCIALINĖS APSAUGOS SAMPRATA BEI JOS TEORINIAI-DOKTRININIAI MODELIAI	7
1.1. Socialinės apsaugos samprata.....	7
1.2. Teorinių socialinės apsaugos modelių tipologijos ypatumai.....	8
2. SOCIALINIO DRAUDIMO MODELIO RAIDA LIETUVOJE.....	15
2.1. Socialinis draudimas Lietuvoje 1926 – 1940 m	15
2.2. Socialinis draudimas sovietiniu laikotarpiu.....	16
2.3. Socialinis draudimas nepriklausomoje Lietuvoje	17
3. LIETUVOS SOCIALINIO DRAUDIMO MODELIS.....	20
3.1. Valstybinio socialinio draudimo teisinis reguliavimas.....	20
3.2. Valstybinį socialinį draudimą administruojančios institucijos.....	22
3.3. Valstybinio socialinio draudimo modelio principai	24
3.4. Valstybinio socialinio draudimo rūšys	26
4. LIETUVOS PRIVALOMOJO SOCIALINIO DRAUDIMO MODELIO TOBULINIMO GALIMYBĖS.....	31
IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS.....	42
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	45
SANTRAUKA	48
SUMMARY	50
PRIEDAI	52

IVADAS

TEMOS AKTUALUMAS. Be efektyvios, subalansuotos, tinkamai ir teisingai reglamentuotos socialinės apsaugos sistemos negali gyvuoti jokia šiuolaikinė ypač teisinė valstybė. Stipri bei palanki šalies socialinė politika tik sustiprina piliečių atsidavimą ir lojalumą savo nacionalinei valstybei. Valstybės tai suprasdamos nuolat rengia ir tobulina teisės aktus, užtikrinančius ir garantuojančius šalies gyventojams kuo geresnį ne tik socialinį, bet ir ekonominį saugumą. Dėl to socialinio draudimo išmokų užtikrinimas ligos, nedarbo, invalidumo, senatvės atvejais yra įtvirtinti ir mūsų valstybės politinėse programose. Lietuvoje socialinis draudimas yra viena pagrindinių socialinės apsaugos politikos priemonių, galinčių užtikrinti visuomenės socialinį saugumą bei palankumą valstybei. Kadangi valstybinis socialinis draudimas mūsų šalyje pagrįstas solidarumo ir einamųjų įmokų-išmokų principais: kai dirbantys žmonės, mokėdami įmokas, remia pensininkus, invalidus, bedarbius, tai valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetas labai priklauso nuo įmokų, o įmokos - nuo valstybės ekonominės būklės, dirbančiųjų skaičiaus, darbo užmokesčio dydžio, pagaliau - nuo įmokas mokančiųjų sąžiningumo. Siekdama visuomenės palankumo Lietuvos valdžia pastaraisiais metais nuolat didina socialinio draudimo išmokas, nes tai šiandien leidžia daryti kasmet vis didėjančios socialinio draudimo įmokų įplaukos bei valstybės biudžetas. Jeigu nebūtų tokių problemų kaip didėjanti emigracija į Europos Sąjungos šalis, atlyginimų mokėjimo „vokeliuose“, visuomenės senėjimo tai valstybinio socialinio draudimo fondas vis augtų ir leistų toliau didinti socialinio draudimo išmokas pensininkams, sveikatos apsaugai ir pan. Šiandien egzistuojant šioms problemoms, bei atsiradus galimybei dalį socialinio draudimo įmokų pervesti į privačius pensijų fondus yra nuolat siekiama tobulesnio, optimaliesnio privalomojo socialinio draudimo modelio Lietuvoje. Matyt, todėl ši tema tapma viena aktualiausių ir verčiausių visuomenės dėmesio.

TEMOS PROBLEMATIKA. Nors valstybinio socialinio draudimo išmokos palaipsniui yra didinamos, tačiau dažnai spaudoje, nacionalinės televizijos ar radijo laidose girdime besiskundžančių Lietuvos žmonių nuomenes, jog socialinės išmokos (daugiausia nepasitenkinimo kelia senatvės pensijos) yra nepakankamos bei negarantuojančios pajamų lygio turėto būnat darbo rinkoje. O kaip su nedarbo pašalpomis, kurios būdamos ne ką mažesnės už vidutinį darbo užmokestį šalyje lyg skatinta bedarbybę, arba nelaimingų atsitikinių ir profesinių ligų socialinis draudimas, kurio įmokų nuo 2006 metų diferenciacija nėra pakankama. Visos šios probleminės sritys bei pastarųjų metų reformos ir jų ateities perspektyvos vienaip ar kitaip įkatoja socialinio draudimo modelį ir leidžia teigti, kad Lietuvos socialinio draudimo modelis dar nėra pilnai subalansuotas, todėl reikia jį tobulinti, kad galėtų Lietuvoje veikti efektyviai.

TYRIMO OBJEKTAS: Lietuvos valstybinio socialinio draudimo modelio pagrindinių bruožų bei principų ypatumai.

TYRIMO DALYKAS: Lietuvos valstybinio socialinio draudimo įgyvendinamos reformos, jų patobulinimo galimybės. Privalomojo socialinio draudimo įmokų ir išmokų tarifų didinimo ar mažinimo prielaidos Lietuvos privalomojo socialinio draudimo modeliui.

DARBO TIKSLAS – išanalizuoti ir įvertinti dabartinį Lietuvos privalomojo socialinio draudimo modelį, išskirti pagrindinės jo problemas, dėl kurių iškyla įvairių reformų bei įvairių teisės aktų pataisų būtinybė Lietuvoje.

Tiksliai pasiekti iškeliami tokie **UŽDAVINIAI:**

1. Susipažinti su socialinės apsaugos tradicijomis, teoriniais modeliais, apžvelgti pagrindinius jų bruožus.
2. Apžvelgus valstybinio socialinio draudimo raidą Lietuvoje nustatyti, dabar susiformavusio socialinio draudimo modelių priežastis bei tendencijas.
3. Apžvelgti valstybinio socialinio draudimo rūšis, tarifus bei galimas perspektyvas.
4. Padaryti išvadas ir pateikti pasiūlimus bei rekomendacijas dėl socialinio draudimo modelio spragų užpildymo bei ateities galimybių.

HIPOTEZĖ: kintantys ekonominiai, socialiniai reiškiniai reikalauja, kad privalomojo socialinio draudimo modelis Lietuvoje būtų nuolat tobulinamas bei pritaikomas prie susiklosčiusių šalyje geresnių ar blogesnių sąlygų.

- METODAI:**
- dokumentų (knygos, ekonomikos ir socialinių žurnalų, periodinės spaudos publikacijų) analizė;
 - teisinių duomenų (įstatymų, nutarimų ir kitų, su nagrinėjama tema, susijusių normatyvinių aktų) analizė;
 - pokalbiai su specialistais bei socialinės apsaugos įstaigų (SoDra) darbuotojais;
 - statistinių duomenų analizė;
 - istorinė duomenų analizė.

DARBE VARTOJAMŲ SĄVOKŲ INTERPRETACIJA:

Apdraustasis – fizinis asmuo, kuris Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo įstatyme nustatyta tvarka moka valstybinio socialinio draudimo įmokas pats ir (arba) už juos šias įmokas moka draudėjai.

Draudėjai – visi juridiniai asmenys bei jų filialai ir atstovybės, taip pat fiziniai asmenys, kurie įstatymų nustatyta tvarka privalo mokėti valstybinio socialinio draudimo įmokas.

„Lubos” – darbo užmokesčio riba, nuo kurios socialinio draudimo įmokos Valstybiniam socialinio draudimo fondui nemokamos.

Gerovės valstybė, socialinė gerovės valstybė – valstybė, kurioje rūpinamasi visapusiška gyvenimo apsauga ir laiduoja į žmonių gerovę.

Perskirstymo principas – pagrindinis socialinės apsaugos principas, kurį taikant ištekliai yra perskirstomi tarp visuomenės narių.

Privalomasis draudimas - teisės aktu nustatyta draudimo forma, būtina visiems valstybės gyventojams arba kurioms nors jų grupėms.

SoDra - valstybinis socialinio draudimo fondo valdyba.

Socialinė apsauga - visapusiška socialinės apsaugos sistema, padedanti valstybei laiduoti gyventojų aprūpinimą ligos, sužalojimo, senatvės, nedarbo ir kitais atvejais, suteikti papildomų pajamų nustatytiems šeimos poreikiams tenkinti.

Socialinės apsaugos politika - valstybės taikomos priemonės, kuriomis siekiama laiduoti paramą sergantiems, sužalotiems, pagyvenusiems bei neįgaliems asmenims.

Solidarumo principas – socialinės apsaugos principas, kad dirbantys asmenys mokėdami socialinio draudimo įmokas į SoDros biudžetą, iš tiesų garantuoja pajamas tiems, kurie įstatymais nustatytų socialinių rizikų atveju negali patys užsidirbti gyvenimui reikalingų pinigų.

Tarifas – įstatymuose nustatytas mokėjimo dydis (dažniausiai procentinis dydis)

Valstybinio socialinio draudimo įmokos – apdraustųjų asmenų ir (arba) jų draudėjų mokamos įstatymų nustatyto dydžio įmokos.

Valstybinio socialinio draudimo išmokos – įstatymų nustatytos socialinio draudimo išmokos, į kurias, įvykus draudimui įvykiui, įgyja teisę apdraustieji ir kiti įstatymų nustatyti fiziniai asmenys.

Valstybinis socialinio draudimo fondas – Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo nustatyta tvarka valdomi centralizuoti tiksliniai finansiniai ir materialiniai ištekliai, kurie yra įtraukiami į apskaitą nuo valstybės ir savivaldybių biudžetų atskirtame Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžete ir yra naudojami valstybiniam socialiniam pensijų, ligos ir motinystės, nedarbo, sveikatos bei nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų draudimui finansuoti, valdyti ir administruoti.

Valstybinis socialinis draudimas – socialinės apsaugos sistemos dalis, kurios priemonėmis visiškai ar iš dalies kompensuojamos apdraustiesiems asmenims ir įstatymų nustatytais atvejais jų šeimų nariams dėl draudiminių įvykių prarastos darbo pajamos arba apmokamos papildomos išlaidos.

Darbo tikslai bei uždaviniai padiktavo atitinkamą tyrimo eigą ir gautų rezultatų darbe išdėstymo **STRUKTŪRĄ**:

Pirmajame skyriuje pateikta socialinės apsaugos sąvokos samprata. XIX a. po pramonės perversmo susiformavusių socialinės apsaugos tradicijos, bei jų pagrindiniai bruožai. Apžvelgiami klasikiniai teoriniai socialiniai modeliai išskirti pagal R.Titmuss'o bei Gosta Esping-Anderssen'o. Toliau šioje dalyje bus analizuoti modeliai egzistuojantys Europos Sąjungos valstybėse nustatyta, kurių modelio bruožų turi Lietuvos socialinės modelis.

Antrajame skyriuje pateikiama trumpa istorinė Lietuvos valstybinio socialinio draudimo apžvalga nuo 1926 metų iki šių dienų bei priežastys lėmusios būtent tokio modelio susiformavimą Lietuvoje.

Trečiame skyriuje bus nagrinėjami Lietuvos valstybinį socialinį draudimą reglamentuojantys teisės aktai bei socialinį draudimą administruojančios institucijos. Analizuojami principai, kuriais remiasi Lietuvos privalomojo socialinio draudimo modelis. Šioje dalyje aptariama valstybinio socialinio draudimo įmokų „lubų“ nustatymas bei jų poveikis ne tik socialinei politikai, bet ir šalies ekonomikai.

Ketvirtame skyriuje aptariama kaip Lietuvos įstojimas į Europos Sąjungą veikia nacionalinius teisės aktus bei patį socialinio draudimo modelį. Aanalizuota nedarbo pašalpa ir jos dydžio įtaką bedarbiais. Įvertinta, ar nelaimingų atsitikimų ir profesinės ligos socialinio draudimo įmokų diferenciacija yra pakankamai motyvuotas siekiant, kad darbdaviai pagerintų darbo sąlygas. Apžvelgta situacija dėl Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto atsikaitymo su privačiais pensijų fondais bei privalomojo sveikatos draudimo problematika.

Darbo pabaigoje, remiantis sukauptos medžiagos analize bei prognozėmis formuojamos išvados bei rekomendacijos. Pateikiamas literatūros, kuria remtasi bei kuri cituota, sąrašas. Pridedama darbo santrauka lietuvių ir anglų kalbomis.

1. SOCIALINĖ APSAUGOS SAMPRATA BEI JOS TEORINIAI-DOKTRININIAI MODELIAI

1.1. Socialinės apsaugos samprata

Socialinė apsauga, kaip valstybinės politikos priemonė, yra dar visiškai ne senas reiškiny, gyvuojantis truputį virš šimto metų, tačiau „Yra duomenų, kad apsaugos, paramos ir pagalbos funkcijas Europos kultūros regione atlikdavo šeimos, gentys, genčių sąjungos ar netgi ištisos tautos, tuo suteikdamos žmonėms būtinas apsaugos garantijas”¹. Dėl ne vienodo politinių vertybių vertinimo, skirtingų visuomeninių ir ekonominių struktūrų kiekviename valstybėje, kurioje egzistuoja ne vienodos arba panašios gyvenimo sąlygos, susiformavo įvairios socialinės apsaugos formos ir ne vienodos apimties socialinės apsaugos sistemos. Tiksliai apibrėžti terminą „socialinė apsauga” yra gana sudėtinga dėl to, kad tiek skirtingu metu toje pačioje šalyje, tiek skirtingose pasaulio šalyse tuo pačiu metu ši sąvoka dažniausiai apima skirtingas gyvenimo sritis. „Pvz.: labai išsivysčiusiose Skandinavijos gerovės valstybėse socialinė apsauga apima daugelį gyvenimo sričių - ne tik socialinį draudimą ir socialinę paramą, bet ir gyvenamo būsto statybos ir išlaikymo politiką, darbo aplinkos klausimus, sveikatos apsaugą bei švietimą”². Lietuvoje, remiantis susiklosčiusia socialinės apsaugos praktika, galiojančiais Lietuvos Respublikos teisės aktais, Lietuvos mokslininkų straipsniais, socialinė apsauga suvokiama, kaip privalomo socialinio draudimo ir socialinės paramos junginys, garantuojantis žmogui socialinę gerovę. Dažniausiai mokslinės literatūros bei knygų, straipsnių autoriai, teisės aktų kūrėjai šiems junginiams apibūdinti vartoja sąvoką „*socialinė apsauga*”, kuri „kildinama iš amerikietiško pavadinimo „Social Security Act”. Ši sistema apima iš įmokų formuojamą draudimą, ir mokesčių mokėtojų pinigais paremtas socialinės apsaugos priemones. Dėl tos priežasties šiai sąvokai buvo ir tebėra būdingas bendrinis pobūdis. Tas pats pasakytina ir apie Europos kultūrinėje terpėje vartojamus šios sąvokos vertimus: socialinė apsauga, socialinis saugumas ir socialinė sauga. Žodis „socialinis” šiame junginyje yra daugiareikšmis, vartojamas kartu su kitomis sąvokomis jis galėtų būti ne retai sutapatinamas su sąvoka „visuomeninis”. Socialinė apsauga gali būti įvardijama kaip iš visuomenės mokesčių ir įmokų finansuojamos programos bei priemonės, skirtos numatytiems tikslams įgyvendinti”³. Socialinės apsaugos terminų žodyne socialinė apsauga apibrėžiama kaip: „*Visapusiška socialinės apsaugos sistema, padedanti valstybei laiduoti gyventojų aprūpinimą ligos, sužalojimo, senatvės, nedarbo ir kitais atvejais, suteikti papildomų pajamų nustatytiems šeimos poreikiams tenkinti*“ . Prof. dr. Juozas Tartilas,

¹ Socialinė apsauga: tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra. Vilnius: Sveikatos ekonomikos centras, 1998.

² Guogis A. Socialinės politikos modeliai. Vilnius: Eugrimas. 2000.

³ Socialinė apsauga: tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra. Vilnius: Sveikatos ekonomikos centras, 1998.

išleidęs vadovėlį „Socialinės saugos pagrindai” su „socialinės apsaugos” sąvoka nesutinka ir pasisako „už sąvokos „socialinė sauga”, „sveikatos sauga” ir t.t., nes žmogaus negalima apsaugoti nuo tokių socialinės rizikos veiksnių kaip nedarbas, invalidumas, senatvė ir pan.⁴. Autorius socialinę saugą apibrėžia taip: „Socialinė sauga – visuma priemonių, kurias pasitelkus sukuriama žmonių, netekusių darbo pajamų arba turėjusių ypatingų išlaidų, solidarumas”⁵. Remiantis tuo, kad šiandien socialinės apsaugos sąvoka didžiajai daliai visuomenės geriau suprantama nei socialinė sauga šiame darbe bus vartojama socialinės apsaugos sąvoka. Toks sprendimas priimtas atsižvelgiant į Lietuvos valdžios rengiamuose teisės aktuose esančias sąvokas, socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau - SADM) visuomenei ruošiamų socialinių pranešimų medžiagą bei Lietuvos ir užsienio mokslininkų straipsnius, kuriuose, kiek man teko susidurti, vartojama „socialinės apsaugos” terminas. Kaip konkrečiai valstybėje organizuojama ir vykdoma socialinė apsauga priklauso nuo pasirinktos, suformuotos šalies socialinės apsaugos politikos, kuri socialinės apsaugos terminų žodyne apibrėžiama kaip: *Valstybės taikomos priemonės, kuriomis siekiama laiduoti paramą sergantiems, sužalotiems, pagyvenusiems bei neįgaliems asmenims, pavyzdžiui, leidžiant teisės aktus, kuriais darbuotojai bei darbdaviai įpareigojami apsidrausti nuo nedarbingumo bei darbo pajamų praradimo ir kt.*

Socialinė apsauga įvairiose šalyse užtikrinama skirtingai. Todėl yra išskiriami skirtingi socialinės apsaugos modeliai. Teorinius socialinės apsaugos modelius apžvelgsiu sekančioje savo darbo dalyje.

1.2. Teorinių socialinės apsaugos modelių tipologijos ypatumai

XIX a. Didžiojoje Britanijoje prasidėjęs pramoninis perversmas suvaidino „pagrindinį vaidmenį įvedant, plėtojant ir skleidžiant socialinės politikos apsaugos sistemas”⁶. Nors pramoninis perversmas prasidėjo Didžiojoje Britanijoje, bet socialiniu požiūriu labiausiai jis paveikė Vokietiją, kuriai tuo metu vadovavo Vokietijos kancleris Otto von Bismarck’as. Jis buvo pirmasis, kuris įstatymais (jie vadinami Bismarck’o įstatymais: 1883 m. priimtas įstatymas dėl ligos draudimo, 1884 m. įstatymas dėl gamybinių tarnautojų draudimo, 1889 m. įstatymas dėl senatvės ir invalidumo) įteisino socialinės apsaugos sistemą. Kancleris laikomas kūrėju ir pradininku Kontinentinės socialinio draudimo tradicijos, kuri literatūroje dažniausiai vadinama „**Bismarck’o**” tradicija. Šios tradicijos pagrindinis principas – pajamų perskirstymas gyvenimo ciklo metu socialinio draudimo pagalba. Bismarck’o modelyje socialinio draudimo įmokos, kaip

⁴ Tartilas J. Socialinės saugos pagrindai. Vilnius, 2005.

⁵ Tartilas J. Socialinės saugos pagrindai. Vilnius, 2005. P.7.

⁶ Guogis A. Socialinės politikos modeliai. Vilnius: Eugrimas, 2000

ir dabar Lietuvoje, finansuojamos iš dirbančių asmenų ir jų darbdavių mokamų įmokų, todėl socialinio draudimo išmokos priklausė nuo dirbančio asmens pajamų ir draudimo stažo. Akivaizdu, kad laikantis šio principo O. Bismarck'o tradicija įteisino visuomenės suskirstymą į klases, ypač išryškėjanti senatvėje, kuomet skirtingas pajamas uždirbę žmonės gaus skirtingo dydžio pensijas. „Centrinė O. Bismarck'o socialinio draudimo tradicijos filosofija – ekonominių sunkumų senatvėje galima išvengti priverčiant skirtingų socialinių sluoksnių asmenis taupyti savo pačių senatvei”⁷. Kadangi O. Bismarck'as savo idėjas skleidė net tik savo šalyje, bet skelbė jas po visą pasaulį ši tradiciją tapo vyraujanti ir labiausiai paplitusi kontinentinėse (Pietų ir Centrinėje) Europos valstybėse, todėl ji ir buvo pavadinta Kontinentine socialinio draudimo tradicija.

Kita, visiškai priešinga O. Bismarck'o tradicijai, yra Altantinė tradicija. Dar vadinamai „**Beveridge'o tradicija**”, kadangi jai pagrindus padėjo ir pirmiausia Didžiojoje Britanijoje ją išplėtojo lordas William Beveridge. Valstybinė socialinė apsauga W. Beveridge siūlymu apėmė visus šalies piliečius ar gyventojus nepriklausomai nuo jų mokamų įmokų, todėl gaunamos išmokos buvo visiems vienodo dydžio. W. Beveridge tradicijomis besivadovavusios šalys pasisakė už tai, kad socialinės apsaugos sistema turi būti finansuojama iš bendrųjų mokesčių. Tai reiškia, kad tokios valstybinio socialinio draudimo schemos buvo vyriausybės žinioje. W. Beveridge socialinio draudimo tradicijas pritaikė Nyderlandai ir Skandinavijos šalys, todėl ši tradicija dar vadinama Atlantine socialinio draudimo tradicija.

Bėgant dešimtmečiams šios dvi tradicijos Europos šalyse buvo veikiamos įvairių socialinių ir ekonominių reiškinių. Todėl šiandien daugelio šalių socialinės apsaugos sistemos skiriasi viena nuo kitos ir jų jau nebegalima priskirti vient tik Kontinentinei arba tik Atlantinei tradicijai. Tačiau Bismarck'o ir Beveridge tradicijos davė pradžią gerovės valstybėms. Besiformuojančias naujas gerovės valstybes, kurių vienas iš pagrindinių siekių yra socialinių poreikių tenkinimas, tyrinėjo daug mokslininkų. Šiose gerovės valstybėse pagrindinį vaidmenį vaidina socialinė apsauga, ginanti žmogaus socialines teises ir mažinanti skurdą joje. Pirmasis pasaulio gerovės valstybes 1987 m. sugrupavo anglų mokslininkas Ričiardas Titmuss'as, kuris išskyrė likutinį gerovės modelį, būdingą JAV, gamybos rezultatų modelį (Vokietijai) ir institucinį-perskirstymo modelį (Skandinavijai). Vėliau jo modelius politologijos mokslui pritaikė Gosta Esping-Anderssen'as pavadindamas juos pagal tai, kokios politinės partijos darė įtaką (buvo valdžioje) formuojant gerovės valstybę. Remiantis G.Esping-Anderssen skirstymu socialinės politikos modeliai yra tokie:

⁷ Poškutė V. Pensijų sistemos ir jų reformavimas: daktaro dis.: socialiniai mokslai: ekonomika (04S), -V., 2000. P. 13.

1) **Liberalusis/Anglo-saksiškasis** (likutinis pagal R.Titmuss'ą) gerovės valstybės modelis. Šis modelis savo istoriją skaičiuoja nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio vidurio. Toki socialinės apsaugos politikos modelį įgyvendinančios valstybės teigia, kad *rinka turi garantuoti didžiausią dalį gerovės*, o valstybė suteikia tik minimalią paramą savo piliečiams stengdamasi sumažinti nelygybę, skurdą ir nedarbo problemas. Socialinės išmokos šiose valstybėse yra mažos, o išmokų gavimo sąlyga yra tiesiogiai susijusi su asmens turimais resursais. Todėl, dėl nedidelių socialinių išmokų piliečiai yra priversti dalyvauti privataus socialinio draudimo schemose arba įmonės socialiniame draudime. Valstybė rūpinasi rinkos skatinimu ir veikimu, kad asmenys, gaunantys socialines išmokas kuo greičiau gautų darbą. Valstybės pritaikiusios šį modelį yra JAV, Kanada, Jungtinė Karalystė.

2) **Socialdemokratinis** (institucinis–perskirstymo) gerovės valstybės modelis, kuris taip pat susiformavo XX a. 4-ojo dešimtmečio viduryje Švedijoje ir kitose Skandinavijos valstybėse. Šio tipo valstybėse materialinę gerovę valstybės piliečiams *didžiąja dalimi turi garantuoti valstybė*, kuri rūpinasi visiško užimtumo politika, suteikdama piliečiui (visai neatsižvelgdama į jo rasę, lytį, amžių) darbo vietą ir užmokestį tenkinantį jo poreikius. Socialinio-demokratinio modelio valstybių pagrindinis siekis vykdyti politiką, kuri turi neleisti atsirasti skurdui, nelygybei, nedarbo problemoms bei siekti, kad vidutinė klasė šalyje būtų vyraujanti. Šio modelio valstybėse socialinės teisės yra piliečių teisės, socialinės išmokos skiriamos visiems paprastai yra vienodo dydžio ir užtikrinamos viešojo sektoriaus.

3) **Konservatyvusis-korporatyvinis** (gamybos rezultatų) gerovės valstybės modelis, kuris socialines paslaugas suteikia, tik tuomet, kai šeimai yra nebepajėgi susitvarkyti su iškilusiomis problemomis. Šiame modelyje socialinės apsaugos teisių buvimas siejamas su įmokų mokėjimu, o *kiekvieno asmens socialinė apsauga priklauso nuo jo padėties darbo rinkoje*, tačiau pakankamai aukšto lygio socialinės išmokos užtikrina tam tikrą asmenų nepriklausomumą nuo rinkos mechanizmų ir sumažina socialinę riziką atsidurti ties skurdo riba. Beje, šiose valstybėse skirtingų klasių ir ne vienodą statusą turinčios šeimos turi teisę į skirtingas išmokas. Konservatyvusis modelis skatina šeimos narius aktyviai dalyvauti darbo rinkoje ir tuo pačiu užsitikrinti aukštesnį pajamų lygį bei didesnę pensiją, kadangi pensijos dydis priklauso nuo buvusio atlyginimo dydžio. Šis modelis ir literatūroje yra įvardinamas kaip vidurkis tarp liberaliojo ir socialinio-demokratinio modelių, nes išmokos yra didesnės nei liberalioje gerovės valstybėje, bet mažesnės nei socialinėje-demokratinėje gerovės valstybėje. Socialinės apsaugos sistemos finansavimas vykdomas socialinio draudimo įmokų pagrindu, kurias moka tiek darbdaviai, tiek ir apdraustieji.

Doc. dr. Arvydas Guogis ir Dainius Bernotas 2003 m. išleistoje monografijoje „Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos“ teigė,

kad „Lietuvoje buvo pasirinktas korporatyvusis-klientelistinis modelis, kuriam būdinga ribota socialinė parama ir specialios papildomos valstybės išmokos. <...> tačiau lietuviškasis korporatyvusis modelis ne mažą dalimi skyrėsi nuo tipiško bismarkinio korporatyviojo modelio Vokietijoje, Belgijoje ir Liuksemburge. Tą skirtumą sudarė klientelizmas ir papildomos valstybinės pensijos, kaip būdinga Rytų bei Pietų Europos ir Lotynų Amerikos šalių modeliams. Būtent šiose šalyse labiausiai pasireiškė klientelistiniai (lobistiniai, pažinčių ir giminystės) ryšiai, kurias siekiama prisitaikyti įstatymų leidybą savo siauriems klaniniams poreikiams arba stengiantis pereiti įstatymus bei dažnai juos kaitaloti”⁸. Tačiau šiandien su knygos autorių teiginiu sutikti nebegalime. Mano nuomone, dabar Lietuvoje pastaruoju metu susiklostęs socialinės apsaugos modelis turi ne tik korporatyvinio modelio, bet ir liberaliojo modelio bruožų. Liberalumo Lietuvos socialiniui modeliui suteikė tai, kad 2002 gruodžio 3 d. Lietuvos Respublikos Seimas pritarė Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos parengtam Pensijų sistemos reformos įstatymo projektui. Kadangi viena esminių reformos ypatybių buvo ta, jog kiekvienas žmogus, draudžiamas privalomuoju valstybiniu socialiniu draudimu, savarankiškai galės dalį pensijos pats kaupti asmeninėje sąskaitoje, esančioje pasirinktame pensijų fonde. Vadinasi, ateinančioms kartoms pensiją mokės ne tik valstybė, bet ir finansinėje rinkoje atsiradę nauji dalyviai - pensijiniai fondai. Pensijų fondai yra labiau būdingi ne korporatyviniui, o liberaliam modeliui, kuriame socialinės apsaugos sistema ir individai priklauso iš esmės labiau nuo rinkos mechanizmu skatinamų valstybės politikos.

Panagrinėjus vien Lietuvos socialinę politiką, jos pokyčius bei socialinio draudimo reformas, galima teigti, kad šiuolaikinėje valstybėje (tame tarpe ir Lietuva) nei liberalus, nei socialdemokratinis, nei korporatyvinis modelis grynų pavidalu neegzistuoja. Todėl prie G. Esping-Anderssen išskirtų modelių šiai dienai galima išskirti ketvirtą **mišrų socialinės apsaugos modelį**, kuriame gausu dviejų ar net trijų socialiniams modeliams būdingų bruožų.

Mokslininkas J. Palmes tyrinėdamas ir vystydamas gerovės valstybės modelius 1990 m. apibrėžia keturis socialinės apsaugos režimus, kurie žinoma turi panašumų su R. Titmuss'o ir G. Esping-Anderssen'o modeliais. Šie režimai yra: bazinės apsaugos, pajamų apsaugos, likutinis ir institucinis. Jų pagrindiniai bruožai pateikti 1 lentelėje.

1 lentelė. J. Palmes socialinių apsaugos režimų pagrindiniai bruožai

Bazinės apsaugos	Pajamų apsaugos	Likutinis	Institucinis
- neatsižvelgiant į dalyvavimą darbo rinkoje, valstybė moka pensijas visiems piliečiams; - pensijos finansuojamos iš bendrųjų mokesčių;	- išmokų dydis priklauso nuo asmens dalyvavimo darbo rinkoje bei jo sumo-kėto socialinio draudimo; - asmuo atsako už savo gerovę, paskui – jo šeima, ir tik galiausiai valstybė.	- pagrindinis pajamų šaltinis – rinka; - kuklios pašalpos ir griežti kriterijai jai gauti; - didžiausios pajamos iš darbo, investicijų ir privačių pensijų.	- pensijos yra suteikiamos kiekvienam; - bazinė pilietinė senatvės pensija derinama su aukštu išmokų, parodančių anks-tesnes pajamas, lygiu.

⁸ Bernotas D, Guogis A. Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos. Vilnius, 2003

Kitam socialinės apsaugos politikos modelių klasifikavimui įtakos turėjo Europos Sąjungos kūrimasis bei valstybių narių integracija. Atsižvelgdamas į šiuos procesus suomių mokslininkas J. Pakaslahti išskyrė keturis socialinius modelius egzistuojančius Europos Sąjungos valstybėse:

1) **Šiaurės Europos valstybių modelis** (Švedija, Suomija, Danija), kuriose socialinė apsauga yra kiekvieno piliečio teisė. Tokiu modeliu remdamasi valstybė teikia piliečiams daug nemokamų socialinių paslaugų, vykdo aktyvią darbo rinkos politiką, o išmokos, kurios išmokamos esant poreikiui, yra didelės.

2) **Anglo-saksų valstybių modelis** (Didžioji Britanija, Airija). Čia piniginės išmokos yra fiksuoto dydžio ir gerokai mažesnės nei Šiaurės Europos valstybėse. Toks socialinės apsaugos sistemos organizavimas skatina privačių socialinio draudimo schemų vystymąsi (įskaitant ir įmonių socialinio draudimo schemas). Asmenys, nemokėję arba nepakankamai mokėjęs socialinio draudimo įmokas, gauna išmokas priklausomai nuo jų turimų pajamų.

3) **Europos centro valstybių modelis** (Vokietija, Prancūzija, Beneliukso valstybės, Austrija). Šio modelio valstybėse socialinės apsaugos teisių įgijimas dažniausiai priklauso nuo mokamų socialinių draudimo įmokų, o socialinės išmokos yra susijusios su apdraustojo atlyginimu. Socialinis draudimas yra privalomas ir jo pagrindinis finansavimo šaltinis yra darbuotojo ir darbdavio mokamos socialinio draudimo įmokos.

4) **Pietų Europos valstybių modelis** (Ispanija, Graikija, Italija, Portugalija), kuriame socialinių išlaidų dalis skiriama pensijų finansavimui, o sveikatos apsaugos sistemos yra universalesnės ir prieinamos didesnei gyventojų grupei.

Šis socialinių modelių klasifikavimas diskutuojant apie Europos Sąjungos narių modelius, jų privalumus ir trūkumus šiandien yra priimtinausias ir suprantamiausias Europos Sąjungos valstybių politikams, mokslininkams. Plačiausiai nagrinėjamas ir valstybių politikų diskutuotinas yra Šiaurės Europos modelis. Įvairių šaltinių teigimu, jis yra geriausias iš šių modelių, nes, kaip skelbia Europos komisijos ataskaita, jame yra suderinamas teisingumas ir efektyvumas. O laisvosios rinkos idėjoms prijaunantis žurnalas Financial Times praneša, kad Švedai yra reformų Europoje lyderiai. Taip pat „Vienintelis dalykas, dėl kurio pavyko sutarti britų reformatoriams ir prancūzų protekcionistams 2006 m. kovą Briuselyje vykusiame ES viršūnių susitikime, - tai pripažinimas, kad Europa turi mokytis iš Skandinaviškojo modelio gebėjimo suderinti dosnias socialines garantijas su aukštu ekonomikos augimu“. Švedija laikoma priežodžiu tapusiu „trečiuoju keliu“, kuriame dekapitalizmo atvirumas ir turto kūrimas bei socializmo persikirstymas ir socialinis saugumas – geriausi abiejų sistemų atributai”⁹. Tačiau ar iš

⁹ Norberg John Šveijos modeliai// <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/55110> prisijungimo laikas; 2006-11-09

tikrųjų taip yra? Ar šis modelis geriausias ir Europai reikalinga iš jo mokytis? Gal Europai reikėtų pasimokyti iš šio modelio mokslininkų išvelgiamus trūkumus, kurie, mano manymu, ypač išryškės ateityje? Kadangi, įvairūs statistiniai faktai liudija (nauji verslai Švedijoje nesikuria, nedarbo lygis auga, ekonomika auga, bet darbo rinka nesiplečia), kad idealiu vadinamas Švedijos modelis irsta ir nėra jis toks tobulas kaip visiems atrodo. Ir galbūt Europos šalims, nereikėtų į jį lygiuotis. Kaip teigia švedų rašytojas J.Norberg: didelių mokesčių ir dosnios valstybės pagalbos sistema gyvavo taip ilgai, nes buvo itin stipri tradicija pasikliauti savimi. Tačiau mentalitetas linkęs keistis, kai keičiasi paskatos. Mokesčių ir pašalpų augimas baudžia sunkiai dirbančiuosius ir skatina pravaikštas. Per didelis valstybės dosnumas gali privesti šalį prie piktnaudžiavimo jos gerumu. Europos Sąjungos šalims besilygiuojančios į Šiaurės Europos modelį, reikėtų viską apsvarstyti dar kartą ir įsitikinti ar tikrai jis pats tobuliausias ir tinkamiausias.

Vienas pagrindinių Europos Sąjungos tikslų – bendrosios rinkos sukūrimas, bet kalbėti apie bendrą Europos Sąjungos šalių socialinį modelį šiandien yra dar per anksti. Kiekviena valstybė narė socialinę apsaugos politiką formuoja savarankiškai nacionaliniame lygmenyje, todėl kiekvienos valstybės modelį galima įvardinti kaip atskirą ir savitą, suformuotą atsižvelgiant į ekonomikos plėtrą, gyventojų reikmes bei atitinkantį jos istorinį vystymąsi. Tačiau būtina pabrėžti, kad šalims formuojant savo socialinį modelį būtina nepamiršti, kad jis turi būti paremtas bendromis Europos vertybėmis, kurios sudaro specifinio Europos socialinio ir ekonominio politikos modelio supratimo pagrindą.

Lietuvos socialinės apsaugos politikos modelį, jo pagrindinius bruožus ir atitikimą teoriniams socialinės apsaugos modeliams analizuoja doc.dr Arvydas Guogis, doc. T.Medaiskis ir kt autoriai. Kaip teigia A. Guogis ir D. Bernotas: „Egzistuoja tikimybė, kad kuris nors Europos socialinės politikos modelis įgys dominuojančią reikšmę, o kiti modeliai bandys į jį lygiuotis. Tačiau tokia galimybė šiuo metu yra mažai įmanoma, kadangi skiriasi šalių ekonominiai ir politiniai prioritetai. Labiau tikėtina, kad skirtingi modeliai išlaikys jiems būdingus bruožus”¹⁰. Kad Europos Sąjungos šalys narės įgyvendins vieno modelio socialinės apsaugos politikos modelį, mano manymu, yra neįmanoma. Juolab, kad valstybės socialinę politiką yra pačios valstybės kompetencijoje, o ES teisės aktai tik nustato bendro pobūdžio taisykles, kuriomis reikia vadovautis.

XIX a. pabaigoje sukurti Bismarck'o įstatymai davė pradžią socialiniam draudimui, kurio atsiradimas sukūrė sąlygas socialinių apsaugos modelių formavimuisi ir plėtrai pasaulyje. Darbe išnagrinėjus socialinės apsaugos modelius matyti, kad skirtingu laikotarpiu formavosi

¹⁰ Bernotas D, Guogis A. Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos. Vilnius, 2003

skirtingi modeliai. Priklausomai nuo valstybių pasirinktų būdų užtikrinant socialinę apsaugą, gerovę žmogui bei susidariusias aplinkybes šalies viduje. Taigi, galima teigti, jog šiuolaikinėse valstybėse nėra vieno „gryno“ teorinio modelio. Dažniausiai jie yra mišrūs. Lietuvos socialinio draudimo modelyje išvelgiama korporatyvinio, liberaliojo bei Vidurio Europos modelių bruožų. Sekančioje dalyje detaliau nagrinėsiu Lietuvos socialinio modelio raidą.

2. SOCIALINIO DRAUDIMO MODELIO RAIDA LIETUVOJE

Lietuvos socialinė apsauga suprantama kaip dviejų sudedamųjų dalių junginys: *socialinis draudimas*, kuris yra finansuojamas specialiomis įmokomis ir mokantis su tomis įmokomis susijusias išmokas, ir *socialinė parama*, kai šalies gyventojams yra taikoma piniginė ir ne piniginė parama, įskaitant ir socialines paslaugas. Toliau darbe bus nagrinėjama Lietuvos socialinio draudimo raida ir priežastys nulėmusios būtent tokio, o ne kitokio Lietuvos socialinį draudimo susiformavimą.

2.1. Socialinis draudimas Lietuvoje 1926 – 1940 m

Lietuvoje socialinis draudimas savo istoriją skaičiuoja nuo 1926 metų kovo 23 dienos, kai Respublikos prezidentas A. Stulginskis paskelbė Vyriausiosios socialinio draudimo valdybos įstatymą. Šio įstatymo priėmimo data šiandien Lietuvoje minima kaip socialinio draudimo darbuotojų profesinė diena. Valdyba aiškino ligonių kasų įstatymą, steigė ligonių kasas, tvirtino jų sąmatas, taip pat rūpinosi socialine globa, steigė ir prižiūrėjo našlaičių ir senelių prieglaudas.

Tarpukario laikotarpiu Lietuvoje labiausiai buvo išplėtotas ligos draudimas, tik prieš II-ąją Pasaulinę karą buvo įvestas nelaimingų atsitikimų darbe draudimas. Ligonų kasos Lietuvoje pradėtos steigti 1928 metų pabaigoje. Ligonų kasų įstatymas numatė, kad ligos draudimu draudžiami visi, kurie yra pasamdyti, tarnauja valstybei, savivaldybėms ar privatiems asmenims bei jų šeimų nariai. Tačiau buvo numatytos ir labai svarbios išimties. Draudimas suteikė nemokamą gydymą, ligos, laidojimo, motinystės ir žindymo pašalpas. Ligos pašalpa sudarė nuo 50 iki 100 proc. algos, atsižvelgiant į ligonio šeimos padėtį. Ligos draudimas buvo finansuojamas įmokomis, kurios negalėjo būti didesnės už 3 proc. algos ir 40 proc. šios sumos mokėjo darbdavys, o 60 proc. – apdraustasis.

1936 metais buvo išleistas „Draudimo nuo nelaimingų atsitikimų įstatymas“. Šio įstatymo priėmimas yra įrodymas, kad jau nepriklausomoje Lietuvoje buvo stengiamasi teisiškai apsaugoti darbininkus nuo galimų nelaimingų atsitikimų darbe, o tokiam įvykiui atsitikus buvo kompensuojama padaryta žala žmogui. Tam 1937 m. pradėjo veikti draudimų nuo nelaimingų atsitikimų kasa, kuri tvarkė draudimą nuo nelaimingų atsitikimų visoje Lietuvoje. Kasa skyrė ir mokėjo pašalpas ir pensijas, o įmokas rinko ligonių kasos.

Nedarbo draudimo užuomazgas galima įžvelgti dar 1919 m. Tuomet buvo priimti Darbo biržų įstatymai. Jie numatė nemokamas paslaugas ieškantiems darbo ir ieškantiems darbininkų. Pensijų draudimo Tarpukario Lietuvoje nespėta įgyvendinti, todėl valstybė pensijas mokėjo tik kariams, valstybės tarnautojams bei pasižymėjusiems visuomenės veikėjams.

Tarpukario Lietuvoje (1918-1939) socialinio draudimo formavimuisi didelę įtaką turėjo iki tol Lietuvai vadovavusios carinės Rusijos ir vokiečių valdžios. Galima teigti, pirmosios nepriklausomybės laikotarpiu Lietuvoje sukurtos socialinės apsaugos sistema buvo paveikta vokiečių ir rusų valdymo laikotarpiu nusistovėjusių nuostatų bei principų.

2.2. Socialinis draudimas sovietiniu laikotarpiu

Lietuvą okupavus joje buvo pritaikytas sovietinis socialinio draudimo modelis. Tuo metu valstybinis socialinis draudimas buvo taikomas visiems darbininkams ir tarnautojams, nepriklausomai nuo darbo trukmės ir formų. Socialinis draudimas buvo vykdomas tik valstybės lėšomis, įmokas mokėjo įmonės ir organizacijos, patys darbuotojai jokių socialinio draudimo įnašų iš savo atlyginimo nemokėdavo ir jokių būdu socialinio draudimo išmokos nebuvo priklausomos nuo įmokų mokėjimo fakto.

Lietuva savo atskiro valstybinio socialinio draudimo biudžeto neturėjo, nes visi įnašai patekdavo į bendrą socialinio draudimo biudžetą, kuris buvo dalis TSRS valstybinio biudžeto.

Iki 1990 metų socialinio draudimo funkcijas Lietuvoje vykdė profesinės sąjungos. Jos valdė socialinio draudimo lėšas, joms priklausančias sanatorijas, profilaktoriumus, poilsio namus, kultūros ir švietimo, turizmo ir sporto įstaigas.

Laikinojo nedarbingumo pašalpos buvo mokamos nuo pirmos nedarbingumo dienos iki kol darbuotojas pasveiks arba bus pripažintas invalidu. Pašalpos dydis priklausė nuo atlyginimo dydžio, nuo nepertrauktojo darbo stažo bei nuo narystės profsąjungoje.

Pensijų sistema „socialistinėje“ Lietuvoje buvo labai sudėtinga. Pensijos buvo skiriamos senatvės, invalidumo ir maitintojo netekimo atvejais, taip pat asmenims, ėjusiems nustatytą laiką tam tikrą tarnybą. Senatvės pensijos amžius, kurį vėliau paveldėjo ir naujai sukurta nepriklausomos Lietuvos socialinio draudimo sistema, buvo 60 metai vyrams ir 55 metų moterims. Senatvės pensijai gauti buvo nustatytas 25 metų darbo stažas vyrams ir 20 metų moterims. Pensijos buvo skiriamos pagal TSRS valstybinių pensijų įstatymą, o reikalingos lėšos jų mokėjimui buvo pervedamos iš Maskvos.

Sovietiniu laikotarpiu socialinis draudimas nebuvo atskirtas nuo socialinės paramos, kadangi buvo stengiamasi sudaryti vaizdą, jog visais žmonėmis rūpinasi valstybė. Nors socialinės paramos tuomet gal ir nereikėjo, nes sovietinė valdžia pasirūpindavo kiekvienu, suteikdavo jam gyvenamą būstą ir darbą. Rūpintis žmogui beveik nieko nereikėjo. Bet tuomet sovietinės valdžios buvo sukurta tokia sistema, kuri šiandiena dažnam atrodė ideali. Už žmogaus gerovę pasirūpindavo valstybė, ne taip kaip dabar.

2.3. Socialinis draudimas nepriklausomoje Lietuvoje

Atkūrus Lietuvai nepriklausomybę buvo būtina sukurti socialinio draudimo sistemą. Pagrindiniai pamatai šiai sistemai nuosekliai buvo dedami 1990-1995 m. Tuometinė Aukščiausioji Taryba nelaukdama Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo dienos ėmėsi griežtų reformų. 1990 metais vasario 13 dieną ji priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos TSR Valstybinio socialinio draudimo sistemos pertvarkymo“, kuriame nurodoma iš Lietuvos respublikinės profesinių sąjungų tarybos ir šakinių respublikinių profsąjungų komitetų perimti socialinį draudimą valstybės žinion. Tam netrukus, 1990 m. kovo 15 d. buvo sukurta Vyriausioji valstybinio socialinio draudimo valdyba, kuriai pavesta vykdyti valstybinio socialinio draudimo funkcijos šalyje. 1990 m. spalio 23 d. priimtas „Valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatymas“, reguliuojantis šalies gyventojų socialinio aprūpinimo santykių pagrindus. Pagal šį įstatymą valstybinę socialinio aprūpinimo sistemą sudarė valstybinis privalomas socialinis draudimas bei socialinis aprūpinimas ir socialinė pašalpa. Šis įstatymas taip pat svarbus tuo, kad būtent jis įteisino savarankišką valstybinio socialinio draudimo biudžetą ir jo atskirimą nuo valstybės biudžeto. „Socialinio draudimo biudžeto savarankiškumas ir atskirimas nuo nacionalinio biudžeto reiškė tai, kad jo lėšos pradedamos naudoti išimtinai tik įstatymų reglamentuotomis ir aiškiai socialinę paskirtį turinčioms socialinio draudimo išmokoms mokėti. Visa tai turėjo užtikrinti šio biudžeto lėšų neliečiamumą ir pašalinti bet kokias galimybes naudotis šias biudžeto lėšas pašaliniams tikslams. Pirmasis savarankiškas socialinio draudimo biudžetas buvo patvirtintas 1991 metais”¹¹. 1990 metai taip pat buvo svarbus tuo, kad buvo patvirtintas pagrindinis valstybinio **privalomojo** socialinio draudimo įmokų tarifas – 30+1 proc (30 proc. socialinio draudimo įmokų nuo apskaičiuoto darbo užmokesčio mokėjo darbdavys, o 1 proc. mokėjo sandomas darbuotojas).

1991 metų gegužę 21 d. įsigaliojo vienas svarbiausias Lietuvos socialinei apsaugos politikai teisės aktas „Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo įstatymas“, kuris įteisino socialinio draudimo rūšis, skirtingą sandomų darbuotojų ir savarankiškai dirbančių asmenų socialinio draudimo tvarką, finansų bei valdymo sistemą. Įstatyme buvo apibrėžta, kad „valstybinis socialinis draudimas – valstybės nustatytų socialinių ekonominių priemonių sistema, teikianti apdraustiesiems Respublikos gyventojams, taip pat numatytais atvejais apdraustųjų šeimų nariams gyvenimui reikalingų lėšų ir paslaugų“. Taip Lietuvoje buvo sukurta įstatymine privalomojo valstybinio socialinio draudimo sistema.

¹¹ Tartilas J. Socialinės saugos pagrindai. Vilnius, 2005.

Praėjus trims metams 1994-1995 m. Lietuvoje pradėta vykdyti pensijų reforma, kuri tik sutvirtino socialinio draudimo sistemą. 1995 metų sausio 1 dieną įsigaliojo Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas. Nuo tada Lietuva perėjo prie naujos pensijų sistemos - pensijos tapo diferencijuotos (pagal senąjį pensijų įstatymą pensijų dydis visiems pensininkams buvo beveik vienodas), priklausė nuo asmens socialinio draudimo stažo ir uždirbo. Šiame įstatyme buvo aiškiai apibrėžtos valstybinių socialinio draudimo pensijų rūšys, pensijų sandara, apskaičiavimo ir mokėjimo tvarka, įteisintas pensinio amžiaus didinimas. Iki 1995 m. sausio 1 d. į pensiją galėjo išeiti vyrai sulaukę 60 metų ir moterys sulaukusios 55 metų, o po įstatymo įsigaliojimo pensinis amžius kasmet buvo ilginamas keturiais mėnesiais moterims ir dviem mėnesiais vyrams. Tuo metu buvo sukurta pensijų sistema, paremta einamųjų įmokų ir išmokų principu, kada dirbančiųjų asmenų valstybinio socialinio draudimo įmokos skiriamos esamų pensininkų pensijoms mokėti. Pradėję veikti pirmieji Lietuvos Respublikos pensijų įstatymai padėjo išspręsti aktualiausias to meto problemas. Ir pagal Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2000 m. pranešimą „1995-1998 metais pensijų sistema gana gerai funkcionavo, nuolat didėjo pensijos“. Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę buvo pasirinkta persikirstomoji pensijų sistema (įmokų-išmokų), tačiau jau tada buvo manoma, kad anksčiau ar vėliau ją teks reformuoti, įteisinus kaupiamąjį pensijų draudimą. Pirmasis žingsnis ta kryptimi buvo priimtas 1999 m. birželio 3 d., o nuo 2000 m. sausio 1 d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos Pensijų fondų įstatymas, sudaręs galimybę pensijų fondų steigimui ir veiklai. Šis įstatymas šalia valstybinio socialinio pensijų draudimo sistemos įteisino galimybę draustis papildomu pensijų draudimu. Tokia reforma buvo tikimasi, kad privatūs pensijų fondai papildys esamą socialinio draudimo pensijų sistemą ir šalies gyventojams sudarys geresnes sąlygas pasirūpinti savo ateitimi.

1997 metais prasidėjo sveikatos reforma, sveikatos draudimo funkcijos iš SodDros perėjo ligonių kasoms. Buvo įkurtas atskiras Sveikatos draudimo fondas.

Kitas reikšmingas pokytis Lietuvos socialinės apsaugos sistemoje buvo socialinio draudimo įmokų tarifų didinimas. 1999 m. gruodžio 29 d. „Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2000 metų rodiklių patvirtinimo“ įstatymu nustatyta, kad valstybinio socialinio draudimo įmokų tarifas bus 34 proc. iš jų draudėjams 31 proc. ir apdraustųjų 3 proc.

Tolimesniuose Lietuvos socialinės apsaugos reformų etape buvo priimtas ir pradėtas įgyvendinti nuo 2003 m. sausio 1 d. įsigaliojęs Pensijų sistemos reformos įstatymas, pagal kurį įvesta privalomojo kaupimo pensijų pakopa, suteikianti Lietuvos Respublikos gyventojams galimybę kaupti pensijų draudimo įmokos dalį, ją investuojant į vertybinius popierius, kitas finansų rinkos priemones ir iš sukauptų lėšų gauti išmokas senatvės, invalidumo, nei našlystės atveju.

Per daugiau nei tryliką metų po Valstybinio socialinio draudimo įstatymo priėmimo (1991 m. gegužės 21 d.) Lietuvos socialinės apsaugos teisinėje sistemoje vykę pokyčiai (įsigaliojęs naujasis Darbo kodeksas; kai kurių valstybinio socialinio draudimo įmokų administravimo perdavimas Valstybinei mokesčių inspekcijai; kaupiamosios pensijų sistemos atsiradimas ir kt.), įtakojo Valstybinio socialinio draudimo įstatymo pakeitimą. Pakeistas įstatymas įsigaliojo nuo 2005 m. sausio 1 d. Vienas esminių naujojo įstatymo bruožų yra tai, kad šio įstatymo nuostatos suformuluotos remiantis tarptautine praktika. „Siekiant užtikrinti Įstatymo aiškumą ir išvengti įvairaus traktavimo, Įstatyme naujai:

- Apibrėžtos pagrindinės sąvokos: apdraustieji, draudžiamosios pajamos, draudėjai, savarankiškai dirbantys asmenys, socialinio draudimo įmokos, išmokos ir išmokų gavėjai ir kitos sąvokos;
- Atskirai nustatytos asmenų kategorijos, kurios draudžiamos visomis arba tik kai kuriomis socialinio draudimo rūšimis. Nurodomi socialinio draudimo sistemą reglamentuojantys teisės aktai”¹². (teisės aktus nagrinėsiu 3.1 dalyje)

Šiai dienai, naujausias įstatymų pakeitimas yra nuo 2006 m. sausio 1 d. pradėtas diferencijuoti nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įmokų tarifo dydis, kuris pagal SoDros pranešimą „leis saugiai dirbančioms įmonėms mokėti mažesnes nelaimingų atsitikimų darbe socialinio draudimo įmokas.” Įmokos dydis keisis priklausomai nuo įmonėje įvykusių nelaimingų atsitikimų, sunkių nelaimingų ar mirtinų atsitikimų darbe skaičiaus.

Išnagrinėję valstybinio socialinio draudimo modelio kūrimosi aplinkybės, galima daryti išvadą, kad jis yra nuolat kintantis bei besivystantis ir turi būti nuolat plėtojamas ir modifikuojamas taip, kad kuo geriau atitiktų besikeičiančias socialines ir ekonomines sąlygas bei leistų deramai užtikrinti visuomenės socialinę apsaugą senatvės, invalidumo, ligos ir kitais atvejais.

¹² A. Bitinas. Naujasis Valstybinio socialinio draudimo įstatymas // Apskaitos ir mokesčių apžvalga. 2005. Nr. 3. P. 28-34.

3. LIETUVOS SOCIALINIO DRAUDIMO MODELIS

Valstybinis socialinis draudimas suvokiamas kaip valstybės nustatytų socialinių, ekonominių priemonių sistema, teikianti apdraustiesiems Lietuvos gyventojams, taip pat įstatymo numatytais atvejais apdraustųjų šeimų nariams gyvenimui reikalingų lėšų ir paslaugų, jei jie negali dėl įstatymo nustatytų priežasčių apsirūpinti iš darbo ir kitokių pajamų arba dėl įstatymo numatytų svarbių priežasčių turi papildomų išlaidų.

3.1. Valstybinio socialinio draudimo teisinis reguliavimas

Pagrindines teises į socialinę apsaugą, tame tarpe ir socialinį draudimą, apibrėžia kai kurie 1992 metų Lietuvos Respublikos Konstitucijos straipsniai: 39 str. garantuoja socialinę paramą dirbančioms motinoms: „Dirbančioms motinoms įstatymas numato mokamas atostogas iki gimdymo ir po jo, palankias darbo sąlygas ir kitas lengvatas”, 48 str. nustato, kad „Kiekvienas žmogus <...> turi teisę gauti <...> socialinę apsaugą nedarbo atveju”, o 52 str. pasakyta, kad „Valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlytės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais”.

Pagrindiniai Lietuvos teisės aktai, reguliuojantys Valstybinio socialinio draudimo sistemą yra:

- 2005 m. sausio 1 d. įsigaliojęs *Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo pakeitimo įstatymas* apibrėžiantis valstybinio socialinio draudimo rūšis, draudžiamus asmenis, finansavimo ir administravimo sistemą;
- *Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimo įstatymas*, reglamentuojantis nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo santykius, nustato asmenų, kurie draudžiami šios rūšies socialiniu draudimu, kategorijas, teises į šio draudimo išmokas, išmokų skyrimo, apskaičiavimo bei mokėjimo sąlygas, apibrėžia draudiminiuosius įvykius bei apskaičiuojant, skiriant ir mokant šias draudimo išmokas vadovaujamosi Socialinės apsaugos ir darbo ministro patvirtinta Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų pripažinimo draudiminiais įvykiais tvarka bei LR Vyriausybės patvirtintais Nelaimingų atsitikimų ir profesinių ligų socialinio draudimo nuostatais;
- *Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinis draudimo įstatymas* nurodantis asmenis, draudžiamus ligos ir motinystės socialiniu draudimu, nustato teisę į šio draudimo pašalpas, jų skyrimo, apskaičiavimo bei mokėjimo sąlygas. Apskaičiuojant, skiriant ir mokant šias draudimo pašalpas vadovaujamosi Lietuvos

Respublikos Vyriausybės patvirtintais Ligos ir motinystės socialinio draudimo išmokų nuostatais;

- *Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas* apibrėžiantis asmenų, kurie draudžiami nedarbo draudimu kategorijas, teisę į nedarbo socialinio draudimo išmoką, jos skyrimo, apskaičiavimo bei mokėjimo sąlygas, šios draudimo rūšies finansavimą, administravimą ir atsakomybę;
- *Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymas* apibrėžia nustato sveikatos draudimo rūšis, privalomojo sveikatos draudimo sistemą: privalomuoju sveikatos draudimu draudžiamus asmenis, privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto sudarymo ir išlaidų asmens sveikatos priežiūros paslaugoms ir vaistams bei medicinos pagalbos priemonėms kompensavimo iš Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto pagrindus, privalomąjį sveikatos draudimą vykdančias institucijas, privalomuoju sveikatos draudimu draudžiamų asmenų ir sveikatos priežiūros įstaigų teises bei pareigas vykdančias privalomąjį sveikatos draudimą, ginčų nagrinėjimo tvarką, papildomojo (savanoriškojo) sveikatos draudimo pagrindus;
- *Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatymas*, kuris apibrėžia pensijų rūšis, asmenis, turinčius teisę gauti įvairių rūšių pensijas, pensijų dydžius ir jų mokėjimo šaltinius.
- *Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas*, kuris nustato valstybinio socialinio draudimo įmokos dalies kaupimo ir pensijų išmokų mokėjimo organizavimo sąlygas bei tvarką.
- *Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymas*, kuris nustatyto valstybinio socialinio draudimo įmokos dalies kaupimo, užtikrinančios Lietuvos Respublikos gyventojų papildomas pajamas senatvėje, teisinį pagrindą bei pagrindinius principus.
- *Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sandaros įstatymas*, kuris nustato Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų turinį, šių biudžetų pajamų sudarymo ir asignavimų naudojimo teisinius pagrindus, taip pat biudžetų rengimo, tvirtinimo, vykdymo, vertinimo ir kontrolės pagrindines nuostatas, procedūras, asignavimų valdytojų pareigas, teises ir atsakomybę;
- ir kiti Lietuvos Respublikos įstatyminiai ir poįstatyminiai teisės aktai.

Apžvelgus valstybinio socialinio draudimo įstatyminę bazę galima tvirtinti, kad teisinis reguliavimas yra parengtas tinkamai. Kita vertus praktika jau išryškino kai kurias įstatymų spragas. Todėl būtina toliau tobulinti valstybės socialinio draudimo reglamentuojančius

įstatymus bei administracines procedūras, kad būtų pašalintos visos spragos. Atlikta šių įstatymų analizė taip pat bus panaudota siekiant atsakyti į šiame darbe iškeltus uždavinius.

3.2. Valstybinį socialinį draudimą administruojančios institucijos

Siekiant efektyvaus valstybinio socialinio draudimo įstatymo įgyvendinimo, tinkamo, teisingo bei efektyvaus reikalingų lėšų surinkimo ir išmokų paskirstymo gyventojams yra sukurtas valdymo aparatas. Valdymas kiekvienoje valstybėje yra patikimas tam tikrai administracinei institucijai arba kelių institucijų junginiui. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo administravimas yra patikėtas daugiau nei penkių institucijų kompleksui, kurį sudaro:

Aukščiausią hierarchinę poziciją užimanti *Lietuvos Respublikos Vyriausybė* bei jai socialinės apsaugos kausimais atsakinga *Socialinės apsaugos ir darbo ministerija*. Pastarosios pagrindinės vykdomos socialinio draudimo srities funkcijos, nustatytos Lietuvos Respublikos Valstybinio socialinio draudimo įstatyme, yra *nustatyti* perspektyvius ir einamuosius valstybinio socialinio draudimo *uždavinius* bei organizuoti SoDros veiklos patikrinimus. Vykdydama šias funkcijas, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija analizuoja esamą socialinio draudimo sistemos situaciją, rengia įstatymus bei Vyriausybės *nutarimų projektus* (susijusius su socialinio draudimo politikos vykdymu), pristato juos Lietuvos Respublikos Seime ir Vyriausybėje, palaiko tarptautinius ryšius ir ryšius su visuomene. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija kasmet teikia Lietuvos Respublikos Vyriausybei valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto projektus ir jo įvykdymo ataskaitas.

Žemesnėje hierarchijoje yra *Valstybinio socialinio draudimo fondo taryba*, kurios sudėtį socialinės apsaugos ir darbo ministro teikimu tvirtina Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Valstybinio socialinio draudimo fondo (toliau – VSDF) taryba yra lygiateisio trišalio bendradarbiavimo pagrindu sudaryta kolegiali institucija, nagrinėjanti ir priimanti sprendimus socialinio draudimo politikos įgyvendinimo klausimais. VSDF tarybą sudaryta iš penkiolikos vienodo skaičiaus lygiateisių, atstovaujančių darbdavių organizacijoms (susivienijimams, asociacijoms ir kt.), apdraustųjų interesus ginančioms organizacijoms (profesinėms sąjungoms, susivienijimas, asociacijoms ir kt.) bei valstybės valdymo institucijoms, narių, kuriems rotacijos principu vadovauja jos pirmininkas, kurį tarybos nariai renka šešeriems metams. Pagrindinės VSDF tarybos funkcijos yra svarstyti ir teikti išvadas dėl Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto projekto bei jo vykdymo ataskaitos, dėl socialinį draudimą reglamentuojančių įstatymų projektų, dėl socialinį draudimą reglamentuojančių teisės aktų įgyvendinimo, VSDF valdybos veiklos, dėl darbuotojų skaičiaus ir valstybinio socialinio draudimo organizavimo išlaidų

normatyvų, taip pat dėl darbo apmokėjimo schemų. VSDF taryba tvirtina valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatyme nustatytų einamųjų metų draudžiamųjų pajamų apskaičiavimo metodiką.

Vykdomoji socialinio draudimo institucija yra *Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba* kitaip dar vadinama *SoDra*. SoDra yra „viešojo administravimo įstaiga, organizuojanti socialinį draudimą ir vykdanči operatyvų Fondo lėšų tvarkymą bei apskaitą, užtikrinanti priskaičiuotų socialinio draudimo įmokų sumų, baudų, delspinigių surinkimą ir išieškojimą į VSDF, teisingą duomenų apie apdraustus asmenis tvarkymą bei įstatymuose nustatytų socialinio draudimo išmokų paskyrimą ir mokėjimą gavėjams <...> sudaranti Fondo biudžeto finansines ataskaitas ir Fondo administravimo įstaigų veiklos sąnaudų finansines ataskaitas”¹³. SoDra vadovaujama konkurso tvarka išrinktas direktoriaus tiesiogiai atskaitingas socialinės apsaugos ir darbo ministrui. Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba (SoDra) yra, atsakinga už patvirtintą valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto įvykdymą, užtikrina įstatymuose numatytą apdraustųjų aprūpinimą, organizuoja įmokų rinkimą, pensijų ir pašalpų išmokėjimą ir kitos Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 29 str. apibrėžtos teisės ir funkcijos, iš kurių ypatingo dėmesio verta dvidešimtoji funkcija teigianti, kad SoDra veikia kaip kompetentinga įstaiga užtikrinanti Tarybos reglamento 1408/71/EEB ir Tarybos reglamento 574/72/EEB bei kitų Lietuvos Respublikos sudarytų tarptautinių sutarčių dėl socialinės apsaugos įgyvendinimą.

SoDra vadovaudamasi Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos nuostatais ir kitais teisės aktais, socialinio draudimo funkcijas vykdyti perduoda žemesnio lygio grandžiai t.y. ji steigia teritorinius SoDros skyrius bei kitas įstaigas. *Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos teritoriniai skyriai*, „kurių pagrindinis uždavinys – operatyvus Fondo lėšų tvarkymas užtikrinant priskaičiuotų socialinio draudimo įmokų surinkimą ir išieškojimą į Fondą laiku ir teisingą socialinio draudimo išmokų paskyrimą ir mokėjimą gavėjams”¹⁴, taip pat registruoja ir kontroliuoja draudėjus, apskaičiuoja delspinigius, priverstine tvarka išieško iš draudėjų lėšas, jų išmokėtas iš Fondo pažeidžiant nustatytą tvarką, gali atidėti baudų išieškojimą iki vienerių metų, tvirtina bei Vyriausybės nustatyta tvarka ginčija invalidumo ir darbingumo netekimo laipsnio nustatymo pagrįstumą, teisingumą bei daugelį kitų funkcijų nustatytų Valstybinio socialinio draudimo įstatyme ir VSDF valdybos nuostatose.

Apibendrinus visą Lietuvos Valstybinio socialinio draudimo valdymo sistemą galima nubrėžti jos hierarchinę struktūrą, kuri pavaizduota 1 Priede. Iš šios schemos aiškiai matyti, kas

¹³ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios. 1991, Nr. 171-6295.

¹⁴ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios. 1991, Nr. 171-6295.

yra kam pavaldus ir kokios yra kiekvienos įstaigos pagrindinės funkcijos. Norėčiau pabrėžti tai, kad siekiant efektingai veikiančios valstybinio socialinio draudimo administravimo sistemos, joje turi dalyvauti visos administruojančios institucijos.

3.3. Valstybinio socialinio draudimo modelio principai

Lietuvos socialinio draudimo sistema remiasi einamojo finansavimo, universalumo, kartų solidarumo, perskirstymo principais. **Solidarumo** principas, kuriuo grindžiamas daugelio pasaulio šalių valstybinis socialinis draudimas, reiškia, kad dirbantys asmenys mokėdami socialinio draudimo įmokas į SoDros biudžetą, iš tiesų garantuoja pajamas tiems, kurie įstatymais nustatytų socialinių rizikų atveju negali patys užsidirbti gyvenimui reikalingų pinigų. Solidarumo principas gali būti suvokiamas ir kaip „kartų solidarumas, kai dirbanti karta moka jau nebedirbančiai kartai ir tuo pačiu tikisi, kad kai patys nebegalės užsidirbti pragyvenimui reikalingų lėšų, jiems mokės ateinanti dirbti karta”¹⁵. Tačiau solidarumo principas pastebimas ne tik žmogaus senatvėje kai jaunas moka už seną, bet ir kai sveikas moka už sergantį, pajėgus dirbti už neįgalų. Protingas lėšų iš labiau pasiturinčiųjų piliečių perskirstymas vargingiau gyvenantiems šalies piliečiams gali būti taip pat traktuojamas kaip visuomenės narių solidarumas, kuriuo grindžiamas ne tik socialinis draudimas, bet ir visa socialinė apsauga apskritai. Tik nuo visuomenės – politikų, verslininkų, dirbančiųjų – susitarimo priklausys koks bus solidarumo mastas t.y. kaip surinktos socialinio draudimo lėšos bus perskirstytos tarp žmonių. Galima teigti, kad solidarumo principo pagalba pensininkai, sergantieji, nepajėgus dirbti, kartu su dirbančiais gyventojais gali patirti pagerėjusias gyvenimo sąlygas. Didėjant dirbančiųjų pajamoms, einamųjų įmokų sistema gali surinkti daugiau įmokų. O turėdamas daugiau pajamų VSDF biudžetas gali mokėti didesnes išmokas. Galime daryti išvadą, kad valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto būklė ir jo finansavimo galimybės priklauso nuo to, kokioje ciklo fazėje yra ekonomika. Jei nuosmukio fazėje, tai tikėtina, kad nedarbas augs, mažės darbo užmokestis, įmonės bankrutuos, vadinasi, tada ir socialinio draudimo įmokų sumažės VSDF biudžete. Jeigu ekonomika yra pakilimo fazėje, tai vyks atvirkštiniai procesai ir VSDF biudžetas padidės. Lietuvos ekonomika šiuo metu yra pakilimo fazėje, todėl jos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetas kas met vis auga ir suteikia galimybes ne tik didinti minimalų mėnesinį darbo užmokestį, bet ir po truputį didinti socialinio draudimo išmokas.

Perskirstymo principu yra suvokiami trys svarbūs momentai. Pirma, asmenys, kurie atsiduria mažesnės rizikos grupėje, remia tuos, kurie yra patyrę sunkumų ir šiuo metu patenka į

¹⁵ SoDra 15 metų. –Vilnius: UAB “Arx baltika” spaudos namai, 2005. P. 12.

padidintos socialinės rizikos grupę. Antras momentas tai, kad perskirstymo kryptis skirta užtikrinti minimalią socialinę apsaugą, todėl iš daugiau uždirbančių šalies gyventojų surenkamos didesnės įmokos, iš mažiau mažesnės, tačiau visos surinktos lėšos perskirstomos taip, jog kiekvienam apdraustajam būtų užtikrinta minimalaus dydžio išmoka. Ir trečias momentas yra būdas, kuriuo sukauptos asmens socialinio draudimo lėšos paskirstomos įvairiems jo gyvenimo periodams. Čia turima omenyje tai, kad kai asmuo yra pajėgus uždirbti, jis sukaupia pakankamą lėšų sumą, kuri vėliau tolygiai paskirstoma, kai žmogaus darbingumas dėl įstatyme numatytų priežasčių smarkiai sumažėja.

Universalumo principas pasireiškia tuo, kad visiems nuolatiniams Lietuvos gyventojams sudaroma galimybė gauti valstybinio socialinio draudimo išmokas.

Einamojo finansavimo principas (angliškai Pay-As-You-Go) reiškia, kad žmonių mokamos socialinio draudimo įmokos nėra kaupiamos ateičiai jas kapitalizuojant, o iš karto panaudojamos valstybinio socialinio draudimo išmokoms padengti.

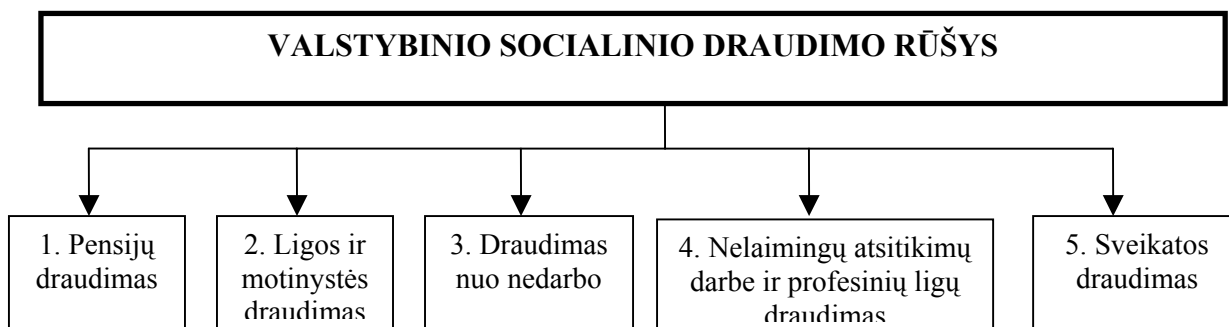
Lietuvoje einamųjų įmokų-išmokų socialinio draudimo schemos sudaro socialinio draudimo modelio pagrindą. Vienas pagrindinių tokio modelio privalumų yra tai, kad įvairios išmokos gali būti pradėtos mokėti tuoj pat po sistemos sukūrimo, nelaukiant kol bus sukauptos tam tikros lėšos kuriai nors išmokai gauti. Ši savybė, po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, buvo vienas iš svarbiausių kriterijų, kuriant einamųjų įmokų-išmokų valstybinio socialinio draudimo modelį Lietuvoje. Tačiau šiandien šio principo kriterijai dėl pensijų reformos yra pakitę. Nes beveisos įmokos yra panaudojamos išmokos mokėti. Dalis jų pervedami į privačius pensijų fondus ir ten juo skapitalizuojant ateities pensininkams. Todėl norint pritaikyti šį principą šiandienos socialinio draudimo modeliui reikėtų jį įvardinti, kaip didžiosios dalies einamojo finansavimo principas.

Principai, kuriais pagrįstas socialinio draudimo modelis, per pirmuosius Lietuvos nepriklausomybės metus išlaikė ne tik pirmuosius bandymus, bet ir užtikrino socialinę rimtį bei didelės dalies gyventojų pajamas. Idealiame socialinio draudimo modelyje, veikiančiame einamųjų išmokų-įmokų principu, socialinio draudimo biudžetas turėtų būti visą laiką subalansuotas: padidėjus surenkamų įmokų sumai, išmokos turėtų būti didinamos, o jeigu surenkama mažiau, atitinkamai turėtų būti mažinamos ir išmokos. Tačiau Lietuvoje socialinio draudimo išmokos paprastai nemažinamos, o įmokų tarifais retai keičiamas. Todėl socialinio draudimo biudžetas dažniausiai būna nesubalansuotas: arba deficitinis, arba perteklinis. Pagrindiniai veiksniai, lemiantys ilgalaikius socialinio draudimo fondo biudžeto svyravimus, yra šalies demografiniai ir ekonominiai pokyčiai bei valstybės vykdoma socialinė politika.

3.4. Valstybinio socialinio draudimo rūšys

Pagal Valstybinio socialinio draudimo įstatymą, kuris įsigaliojo nuo 2005 m. sausio 1 d., Lietuvoje veikiantis valstybinis socialinis draudimas skirstomas į tokias rūšis: pensijų socialinis draudimas, ligos ir motinystės socialinis draudimas, sveikatos draudimas, nedarbo socialinis draudimas bei nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas (žr. 1 pav.)

1 pav. Valstybinio socialinio draudimo rūšys

1. Pensijų socialiniu draudimu draudžiama pensijoms (pagrindinei ar pagrindinei ir papildomai), numatytoms LR valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatyme. Šis draudimas sudaro didžiausią socialinio draudimo dalį.

2. Ligos ir motinystės draudimu draudžiami asmenys turi teisę į ligos, motinystės, tėvystės ir motinystės (tėvystės) išmokoms. Šių pašalpų skyrimo ir mokėjimo tvarka nustatyta LR ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatyme.

3. Nedarbo socialiniu draudimu draudžiami bedarbiai pašalpom pagal LR bedarbių rėmimo įstatymą. Iš šio draudimo lėšų taip pat kompensuojama už kitas nedarbo priemones, nustatytas Bedarbių rėmimo įstatyme.

4. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniu draudimu draudžiama pašalpoms suluošinimo darbe ir profesinių susirgimų atvejais bei kitoms išmokoms, numatytoms LR nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatyme.

5. Sveikatos draudimu apsidraudusiems asmenims yra garantuojama, kad įvykus draudimui įvykiui bus kompensuojamos išlaidos už suteiktas sveikatos priežiūros paslaugas, vaistus ir medicinos pagalbos priemones kompensavimas. Sveikatos draudimas yra dviejų rūšių: privalomasis ir papildomasis (kitais savanoriškasis). Apdraustiesiems privalomuoju sveikatos draudimu nereikia papildomai rūpintis sveikatos draudimu, susirgus jiems nereikės mokėti už gydymą. Tie asmenys, kurie pagal Sveikatos draudimo įstatymą neturi privalomai draustis sveikatos draudimu, arba asmenys, kurie draudžiami privalomuoju sveikatos draudimu, tačiau pageidauja papildomai draustis, gali drausti savanorišku (papildomuoju) sveikatos draudimu.

Sveikatos draudimo įstatyme nustatytas vienodas iš Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto lėšų apmokamų asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo lygis visiems apdraustiesiems, neatsižvelgiant jų mokamų privalomų sveikatos draudimo įmokų dydį.

Valstybinio socialinio draudimo įmokos skaičiuojamos ir mokamos nuo tos dienos, kurią apdraustajam pradedamas skaičiuoti atlyginimas už darbą ar tarnybą. Lietuvoje kaip ir daugelyje kitose Europos Sąjungos valstybėse, nustatyta, kad valstybinio socialinio draudimo įmokas privalo mokėti tiek darbdaviai (draudėjai), tiek darbuotojai (apdraustieji).

Lietuvos valdžia siekdama ne trumpalaikės, o ilgalaikės ir visapusiškos socialinės Lietuvos Respublikos gyventojų gerovės, taip pat užtikrinimo, kad sudarant ir vykdant Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą būtų numatyta pakankamai lėšų finansuoti valstybinio socialinio draudimo įstatymo numatytas draudimo rūšis. Kad šie ištekliai būtų naudojami pagal paskirtį teisės aktų nustatyta tvarka nuo 2000 m. Lietuvos Respublikos Seimas kasmet tvirtina „Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 200X metų rodiklių patvirtinimo įstatymą“. Šis įstatymas nustato, bendrą valstybinio socialinio draudimo įmokų tarifą, kuris procentiškai yra paskirstomas pagal kiekvieną draudimo rūšį, nes įmokų tarifo paskirtis yra daugiaplanė t.y. skirta įvairių rūšių išmokoms mokėti. 2006 m. Lietuvos Respublikos Seimas patvirtino, kad darbdavio mokamos įmokos atitinkamai kintančios nuo 30,98 iki 31,7 proc. paskirstomos taip:

- 23.6 procento tenka valstybiniam socialiniam pensijų draudimui;
- 2.8 procento – ligos motinystės (tėvystės) socialiniam draudimui;
- 1.3 procento – draudimui nuo nedarbo;
- nuo 0.28 iki 1.0 procento – nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialiniam draudimui;
- 3 procentai – sveikatos draudimui.

O darbuotojo mokamos 3 proc. tarifo įmokos pasiskirstomos taip:

- 2.5 procento tenka pensijų socialiniam draudimui;
- 0.5 procento - ligos motinystės (tėvystės) socialiniam draudimui.

Norima pabrėžti, kad iš bendro valstybinio socialinio draudimo įmokos tarifo, 3 proc. privalomojo sveikatos draudimo įmokas SoDra perveda į Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžetą. Kadangi ši privalomojo sveikatos draudimo išmokos dalis yra bendros valstybinio socialinio draudimo įmokos dalis, ji skaičiuojama nuo tų pačių pajamų ir mokama tokia pačia tvarka kaip valstybinio socialinio draudimo įmokos. Kitą apdraustojo asmens privalomojo sveikatos draudimo įmokos dalį sudaro Valstybinės mokesčių inspekcijos į Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžetą pervedama apdraustojo asmens sumokėtų gyventojų pajamų mokesčio dalis. Valstybinė mokesčių inspekcija į Privalomojo sveikatos draudimo fondo

biudžetą perveda ne mažiau kaip 30 proc. nuo apraustojų asmens gautų pajamų apskaičiuotos gyventojų pajamų mokesčio sumos.

Kaip kito valstybinio socialinio draudimo įmokų paskirstymas 2000 – 2006 m. samdomiems darbuotojams ir savarankiškai dirbantiems asmenims pavaizduota 2 priede.

Iš 2 priedo matyti, kad samdomi darbuotojai ir savarankiškai dirbantys asmenys moka skirtingo dydžio ir skirtingas valstybinio socialinio draudimo įmokas. Savarankiškai dirbantys asmenys yra individualių įmonių savininkai, tikrųjų ūkinių bendrijų nariai, komanditinių ūkinių bendrijų tikrieji nariai bei asmenys, kurie verčiasi individualia veikla (neturintys verslo liudijimo), kai ji apibrėžta Gyventojų pajamų mokesčio įstatyme. Šie asmenys privalo mokėti 50 proc. bazinės pensijos dydžio (nuo 2006-07-01 d. bazinė pensija yra 230 Lt) įmokas valstybinio socialinio draudimo bazinei pensijai gauti ir (arba) 15 proc. valstybiniam socialiniam draudimui deklaruojamų pajamų sumos dydžio įmoką valstybinei socialinio draudimo papildomos pensijos daliai gauti. 15 proc. įmoka mokama tik tada, kai savarankiškai dirbančio asmens pajamų metinė suma lygi arba didesnė už 12 minimalių mėnesinių algų (nuo 2006-07-01 d. minimali mėnesinė alga yra 3,65 lt/val arba 600 lt/mėn). Pajamų metinė suma gali būti apskaičiuota dviem būdais: arba iš apmokestinamojo pelno, apskaičiuoto pagal Pelno mokesčio įstatymą, atimama mokesčių metų pelno mokesčio suma arba iš apmokestinamojo pelno, apskaičiuoto pagal Gyventojų pajamų mokesčio įstatymą, atimama mokesčių metų pajamų mokesčio suma. Verslo liudijimu turintys asmenys draudžiami tik pagrindinei pensijos daliai ir moka 50 proc. bazinės pensijos dydžio įmokas. Jei verslo liudijimas išduotas trumpesniai nei 3 mėnesių laikotarpiui, valstybinio socialinio draudimo įmokos privalo sumokėti už visą verslo liudijimo galiojimo laikotarpį per 5 darbo dienas nuo verslo liudijimo įsigaliojimo arba jo galiojimo laiko pratęsimo. Asmenys, kurie verčiasi veikla įsigiję verslo liudijimus, įgytus ilgesniam laikotarpiui nei 3 mėnesiai, įmokas sumoka kartą per ketvirtį, bet ne vėliau kaip iki kito ketvirčio paskutinio mėnesio 15 dienos.

Šiandien ne vienas Lietuvos verslininkas pasakytų, kad socialinio draudimo įmokos Lietuvoje yra didelės. Tačiau palyginus su kitomis Europos Sąjungos valstybėmis socialinio draudimo įmokos priskiriamos prie mažiausių (žr. 4 priedas). Privalomojo socialinio draudimo įmokos Lietuvoje yra vienas iš tų, kurie verčia verslininkus imtis neteisėtų veiksmų: oficialiai neparodomas tikrasis darbo užmokesčio dydis mokamas darbuotojams. Kuo draudėjas deklaruoja mažesnę atlyginimą darbo sutartyje, tuo mažesnius mokesčius moka Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetui. Bet ar teisinga, kad dėl tokios įmonės politikos turi kentėti darbuotojas? Juk visiems aišku, kad tokių veiksmų pasekoje labiausiai nuskriaustas lieka apdraustasis, nes apdraustajam susirgus, senatvėje, nedarbo atveju gaunamos išmokos priklauso nuo deklaruotos darbo užmokesčio dalies nuo kurios darbdavys mokėjo socialinio draudimo

įmokas. Vienas šios problemos sprendimų būdas Lietuvoje gali būti socialinio draudimo įmokų „lubų“ nustatymas. Socialinio draudimo „lubos“ – tai darbo užmokesčio dydis nuo kurio socialinio draudimo įmokos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetui nebūtų mokamos. Pastaruoju metu Lietuvoje, dėl to vyksta karštos diskusijos ne tik tarp verslininkų, ekonomistų, teisininkų bet ir Lietuvos Vyriausybės atstovų.

Šiandien Lietuvoje įvertintus visus galimus reformos trūkumus bei privalumus turi būti priimtas atitinkamas sprendimas. Toliau šioje dalyje išskirsiu teigiamas ir neigiamas šios reformos puses. Vienas šios reformos privalumų būtų tai, kad įvedus socialinio draudimo įmokų „lubas“ situacija Lietuvos pasidarys patrauklesnė užsienio investuotojams (nes dėl didelių mokesčių Lietuvoje jie mieliau renkasi mūsų kaimynę Latviją), kurie paskatintų ne tik ekonomikos augimą mūsų šalyje, bet ir sukurtų papildomų darbo vietų rinkoje. Kitas svarbus privalumas būtų tai, kad „lubos“ paskatintu (bent jai turėtų) darbdavius neslėpti tikrojo atlyginimo dydžio aukštos kvalifikacijos darbuotojams. Aukštos kvalifikacijos darbuotojai, kurie nėra linkę gauti neapskaitomų pajamų, dažniai ryžtasi palikti šalį ir ieškoti geresnio atlyginimo užsienyje, ypač po 2004 m. gegužės 1 d. kai darbuotojų judėjimas Europos Sąjungoje yra nevaržomas. Lietuvoje plėtojant žinių ekonomiką, siekiant išsikovoti konkurencingumą Europos Sąjungos šalių tarpe, specialistų išvykimas yra per didelė prabanga. Juolab, kad mokslas Lietuvoje nėra labai brangus, o daugeliui studentų net gi visai nemokamas. Argi Lietuva yra tokia turtinga šalis, kad investavusi ir suruošusi gerai kvalifikuotus specialistus leistų jiems išvykti kurti kitų Europos šalių ekonomiką. Socialinio draudimo įmokų ribojimas nėra naujiena šalims, kurios tiesiogiai konkuruoja su Lietuva daugelyje sričių, taip pat ir tose, kur daugiausiai lemia ypač aukštos kvalifikacijos specialistai. Prie tokių šalių kaip vienas iš svarbiausių galima priskirti mūsų kaimynes Latviją, Lenkiją. Tai būtų dar vienas šios reformos privalumų. Ketvirtas ne ką mažiau svarbus argumentas būtų tai, kad jei Lietuvoje yra ribojamos išmokos (yra nustatyta, kad įmokos, kurios imamos nuo atlyginimo, viršijančios vidutinį mėnesinį atlyginimą daugiau nei penkis kartus, nebedaro įtakos būsimam pensijos dydžiui), tai kodėl neturi būti ribojimo įmokoms. Tokią praktiką yra pritaikiusios Slovakija, Lenkija. Šiandieną vis dar svarstoma, kokia turėtų būti socialinio draudimo įmokų „lubų“ riba? Neoficialiomis žiniomis riba turi būti - maždaug apie penkių vidutinių darbo užmokesčių dydžio t.y. apie 7,5 tūkst. Lt., tačiau tai negalutinis sprendimas. Manau riba turėtų būti didenė t.y. septynių ar devynių vidutinių darbo užmokesčio dydžių, nes jeigu nustatysime per žemas „lubas“ tai gali labai skaudžiai atsiliiepti valstybinio socialinio draudimo biudžetui. Manu, jeigu Lietuvos socialinio draudimo modelyje egzistuoja išmokų „grindys“, todėl kaip atsvara turi būti ir įmokų „lubos“. Šios reformos yra vis privengiama, dėl to, kad daug nerimo kelia valstybinio socialinio draudimo biudžeto pajamų sumažėjimas, o gal net biudžeto deficito atsiradimas. Sliūlyčiau reformai skirti

dviejų metų bandomąjį laikotarpį ir pažiūrėti kokį tai turės poveikį Lietuvos socialinei bei ekonominei politikai.

Lietuvos socialinio draudimas yra klasifikuojamas į penkias rūšis. Bendra socialinio draudimo įmoka sudaro nuo 33,98 iki 34,7 proc., kurių 3 proc. moka dirbantysis, o darbdavys nuo 30,98 iki 31,7 proc. Socialinio draudimo „lubų“ įvedimas Lietuvoje patobulintų socialinio draudimo modelį, kuris padėtų Lietuvoje: 1) išlaikyti kvalifikuočiausią ir brangiausiai apmokamą darbo jėgą. Tikslai išlaikydama ir pritraukdama geriausius vadybininkus, mokslininkus ar naujų technologijų kūrėjus Lietuva gali išlikti konkurencinga ekonomikoje šiuolaikiniame pasaulyje, kur darbo jėgos dydis ir kokybė tampa pagrindiniu šalies ištekliu; 2) atpigus darbo sąnaudoms padidėtų Lietuvos patrauklumas tiek užsienio, tiek ir vietinių investuotojų akyse; 3) sumažėtų poreikis slėpti mokesčius. Apžvelgus galimos reformos privalumus, galima su tikti su Lietuvos Respublikos premjero nuomone, kad socialinio draudimo „lubų“ nustatymas nebūtų „socialinis sprendimas, tai sprendimas ieškant papildomų investicijų patrauklumo veiksnių“.

4. LIETUVOS PRIVALOMOJO SOCIALINIO DRAUDIMO MODELIO TOBULINIMO GALIMYBĖS

Susipažinus su privalomojo socialinio draudimo modelio Lietuvoje pagrindiniais bruožais bei veikimo principais galima teigti, kad socialinio draudimo įmokas būtina mokėti dėl to, kad:

- pasenę, ištikti negalios ar praradę artimuosius - gautume pensiją;
- netekę darbo - gautume bedarbio pašalpą;
- susirgę - gautume beveik visą ankstesnį atlyginimą, taip pat būtų apmokėtos gydymo išlaidos bei dalis vaistų kainos;
- susižeidę darbe ar susirgę profesine liga gautume kompensaciją už prarastą sveikatą;
- įvykus nelaimingam atsitikimui darbe ar susirgus, būti išmokamos pašalpos ar kompensacijos;
- besilaukiant ar sukaukus vaikelio gautume pašalpų, kurios palengvintų padidėjusios finansinius šeimos poreikius.

Visi šie siekiai Lietuvoje yra bent jau minimaliai įgyvendinti. Tačiau nėra nei vieno modelio, kuris būtų pilnai sureguliuotas, subalansuotas bei veiktų efektyviai. Ne išimtis ir Lietuvos privalomojo socialinio draudimo modelis. Niekas nėra pastovaus, todėl ir socialinis modelis turi būti vis tobulinamas ir pritaikomas prie susiklosčiusių ekonominių, socialinių bei demografinių pokyčių. Ankstesnioje dalyje aptarėme, kad socialinio draudimo įmokoms reikėtų nustatyti įmokų „lubas“, kurios padėtų pritrauktų investicijas, padidintų ekonomines galimybes. Kadangi turtinga ir ekonomiškai stipri ir perspektyvi valstybė turi kur kas daugiau galimybių nei skurstanti ir ekonomikos nuosmukyje esanti valstybė. Toliau darbe analizuosiu kokios, mano manymu, galėtų būti įgyvendinamos reformos, ar imtasi atitinkamų veiksmų, kad socialinis modelis Lietuvoje būtų kuo geresnis ir patrauklesnis Lietuvos gyventojams.

2004 m. gegužės 1 d. į Europos Sąjungą įstojo 10 naujų valstybių narių, kurių tarpe ir Lietuva. Iš 25 šalių susidedanti Europa tapo dar sudėtingesnė, įvairiapusiškesnė organizacinė struktūra, kuri atspindi įvairias kultūras ir politines tradicijas. Viena iš pamatinių ir pagrindinių Europos Sąjungos laisvių yra teisė laisvai ir legaliai keliauti, studijuoti bei dirbti po visas Europos Sąjungos valstybes nares. Lietuvos piliečiai šia teise labai greitai pasinaudojo. Nepatenkinti gyvenimo sąlygomis, mažu darbo užmokesčio, socialinėmis garantijomis daugelis lietuvių po 2004 gegužės 1 d. išvyko (ir vis dar masiškai vyksta) dirbti ir gyventi į Europos Sąjungos šalis, ypač Airiją, Jungtinę Karalystę, Skandinavijos šalis bei Ispaniją. Samdomi darbuotojai ar savarankiškai dirbantys asmenys, pensininkai, studentai išvykę dirbti į Europos

Sąjungą susiduria su klausimais dėl bedarbio, motinystės pašalpų, pensijų mokėjimo, gydymo susirgus ar įvykus nelaimingam atsitikimui. Lietuvai tai reiškė, dar sudėtingesnį ir globalesnį privalomojo socialinio draudimo administravimą bei jo teisinį reglamentavimą. Kiekviena Europos Sąjungos šalis (tarp jų ir Lietuva) socialinę apsaugą, tame tarpe ir socialinį draudimą, ir toliau gali reguliuoja atskirai bei savarankiškai, atsižvelgdama į ekonomines, socialines ir kitas susiklosčiusias tuo metu sąlygas. Tačiau atsirado papildomų išipareigojimų dirbantiems, gyvenantiems ir keliaujantiems ne vienoje šalyje asmenims. Jiems taikomos bendros Europos Sąjungos socialinės apsaugos koordinavimo nuostatos išdėstytos Europos ekonominės bendrijos reglamentuose Nr. 1408/71 ir Nr. 574/72. Visos valdžios institucijos ir teismai, taikydami nacionalinius įstatymus, privalo laikytis šių reglamentų nuostatų, nes jos yra viršesnės už nacionalinius įstatymus. Svarbu pabrėžti, kad Europos Bendrijos nuostatos neturi jokios įtakos socialinėms išmokoms, jei žmogus visą laiką dirbo ir gyveno toje pačioje šalyje. Atsižvelgiant į Lietuvos piliečių pagausėjusią migraciją į Europos Sąjungos šalis galime teigti, kad šios nuostatos šiuo metu ir ateityje turi būti labai teisingai ir atsakingai suderintos su Lietuvos nacionaliniais įstatymais. Tarybos reglamentai 1408/71 ir 574/72 yra paprastas nacionalinių socialinės apsaugos sistemų koordinavimas. Tai reiškia, kad šios nuostatos nustato bendrąsias taisykles ir principus, kurių turi laikytis taikydamos nacionalinius įstatymus visos nacionalinės valdžios įstaigos, socialinės apsaugos institucijos, teismai ir tribunolai. Taip yra užtikrinama, kad skirtingų nacionalinių įstatymų taikymas neturėtų neigiamos įtakos asmenims, kurie naudojami savo teise keliauti po Europos Sąjungą ir po Europos ekonominę erdvę bei būti jose.

Pagrindiniai EEB reglamentų Nr. 1408/71 ir Nr. 574/72 taikymo principai yra:

- reglamentai kiekvienu konkrečiu atveju nustato, kurios šalies įstatymai yra taikomi migruojantiems asmenims. Taip išvengiama dvigubo ar net trigubo socialinio draudimo mokėjimo dirbant keliose šalyse, kartu garantuojant, kad žmogus turės socialinės garantijas kiekvienoje iš šalyje;
- žmogus, gyvenęs ir dirbęs keliose šalyse, turi teisę gauti visų tų šalių socialines išmokas (pensijas, pašalpas ir pan.), nes draudimas kitose valstybėse laikotarpiai (stažas) sumuojami;
- įvairios socialinės išmokos mokamas net ir tada, jei žmogus persikelia į kitą valstybę. Tai labai svarbu, nes daugelis šalių, kuriose nėra taikomas reglamentas, sumažina pensijas ir įvairias pašalpas ar visai jų nemoka, jei asmuo persikelia gyventi į užsienį.
- samdomiems darbuotojams taikomi įstatymai tos valstybės, kurioje jie dirba, nepaisant to, kur jie gyvena;

- savarankiškai dirbantiems asmenims taip pat galioja teisės aktai tos valstybės, kurioje jie dirba. Tačiau kai asmuo dirba dviejose ar daugiau valstybių, jam taikomi teisės aktai tos valstybės, kurioje jie gyvena;
- komandiruotėms darbuotojams (kai darbdavys samdomus darbuotojus išsiunčia atlikti darbus savo naudai į kitą valstybę) taikomi tos valstybės, iš kurios jie buvo išsiųsti, teisės aktai. Tačiau komandiruotėje jie negali būti ilgiau nei 12 mėnesių;
- specialios taisyklės galioja prekybinių jūrų laivų jūrininkams, jūreiviams, tarptautinių reisų vairuotojams, lakūnams ir diplomatomams.

Nei dvišaliai ar daugiašaliai socialinės apsaugos sutartys, nei Europos Bendrijų reglamentai dėl darbuotojų migrantų socialinės apsaugos nedaro neigiamos įtakos skirtingų nacionalinių socialinės apsaugos sistemų ypatybėms. Tačiau tai, kad tarp šalių vis dar esama esminių skirtumų, rodo, kad socialinės apsaugos sistemų, o tuo pačiu ir socialinio draudimo koordinavimas yra vis dar sudėtingas dalykas.

Nors formaliai teigiama, kad valstybės narės visiškai nevaržomos gali spręsti visus su socialiniu draudimu susijusius klausimus, tačiau plačiau analizavus su tuo drįsčiau nesutikti. Gal tiesiogiai ir nėra įtakojama, bet vis dėl to egzistuoja skirtumai tarp valstybių, kuriuos siekiant efektyvesnio ir racialesnio administravimo reikalinga vienaip ar kitaip patobulinti ir pritaikyti nacionalinius teisės aktus prie Europos Sąjungos standartų. Išanalizuokime padėtį su Lietuvos sveikatos priežiūra t.y. sveikatos draudimu. Pagal Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymą privalomasis sveikatos draudimas – valstybės nustatyta asmens sveikatos priežiūros ir ekonominių priemonių sistema, šio įstatymo nustatytais pagrindais ir sąlygomis garantuojanti privalomuoju sveikatos draudimu draudžiamiems asmenims, įvykus draudimui įvykiui, sveikatos priežiūros paslaugų teikimą bei išlaidų už suteiktas paslaugas, vaistus ir medicinos pagalbos priemones kompensavimą. Sveikatos draudimas remiasi principu, kad potencialūs medicinos paslaugų vartotojai įneša reguliarius įnašus tikslu padengti ateityje galimas išlaidas medicinos paslaugoms. Vadinasi Lietuvos privalomojo sveikatos draudimo mechanizmo pagrindinė funkcija: ne draudimo rezervų, užtikrinančių būsimų medicinos išlaidų padengimą, draudžiamiems asmenims formavimas, o kas mėnesį surenkamų lėšų perskirstymas sergantiesiems. Pagrindinės problemos ir trūkumai susiję su Lietuvos privalomojo sveikatos draudimo mechanizmu yra išvelgiami tokie: žema pigių paslaugų kokybė; sunkumai gaunant reikalingų specialistų paslaugas, didelės eilės, sunkumai ginant apdraustųjų teises. Pagrįstas normatyviniu išlaidų principu, šis mechanizmas nestimuliuoja medicininių paslaugų kokybės gerinimo. Kol gydytojo atlyginimas už darbą priklausys nuo pacientų skaičiaus, tol kokybės šių paslaugų suteikime nesulauksime. Apdraustieji šioje sistemoje yra pasyvūs ir praktiškai

nedalyvauja kontrolinės draudimo funkcijos įgyvendinime. Tiek mūsų valstybėje, tiek kitose valstybėse įskaitant, Europos Sąjungos valstybes, valstybės įgyvendinamos medicininių paslaugų teikimo visuomenei programos susiduria su didele finansine krize, nes dirbančių asmenų, kurie dalyvauja sveikatos draudime, ir asmenų, kurie dėl socialinių priežasčių yra draudžiami valstybės lėšomis, nuolat mažėja, valstybės nenaudai. Todėl išsivysčiusiose valstybėse privataus sveikatos draudimo rinka auga greičiau. Mano nuomone, ši tendencija ateityje tik didės, nes privačios gydymo įstaigos turi didesnę motyvaciją efektyviau dirbtikadangi joms reikia išsilaikyti. Šiandien nuvykę į privačią ir viešąją gydymo įstaigą didesnę motyvaciją ir daug geresnę paslaugų kokybę pastebėsime tik privačioje gydymo įstaigoje, kur į pacientą žiūrima kaip į klientą, su kuriuo maloniai bendraujama, patariama, viskas nuodugnai paaiškinama ir pan., o ne kaip į dar vieną besiskundžiantį ligonį, kurio siekama kuo greičiau atsikratyti arba gavus „kyšį“ truputi nuodugnai pasidomėti jo liga ar nusiskundimais.

Socialinio draudimo įmokas mokantiems Lietuvos piliečiams nuo 2004 m. gegužės 1 d. neatidėliotinoji būtinoji medicinos pagalba bus kompensuojama visose Europos Sąjungos šalyse. Pagal EEB reglamentus Nr. 1408/71 bei Nr. 574/72 visi apdraustieji sveikatos draudimu (samdomi ar savarankiškai dirbantys asmenys, pensininkai, bedarbiai, studentai bei jų šeimos nariai) turi teisę gauti skubią medicinos pagalbą nelaimingo atsitikimo ar staigios ligos atveju visose Europos Sąjungos valstybėse. Medicinos pagalba ir paslaugos yra teikiamos tose valstybėse, kurioje asmuo gyvena, tačiau išlaidas apmoka ta valstybė, kurioje asmuo dirba ir yra apdraustas. Medicinos paslaugų kainos taikomos tos šalies, kurioje suteikiama medicinos pagalba. Išlaidas gydymo įstaigai, pagelbėjusiai kitos šalies piliečiui kompensuoja tos pačios šalies socialinio draudimo įstaiga, o ši sumokėtus pinigus pareikalauja iš pacientą draudžiančios institucijos. Šiame patirtų išlaidų kompensavimo etape ir susiformuoja įvairios spragos ir neatitikimai tarp Europos Sąjungos šalių, nes kiekviena šalis lyg ir gali savarankiškai spręsti socialinės apsaugos problemas, bet kartu lyg ir turi prisiderinti prie kitų. Siekiant išvengti dvigubų apmokestinimų valstybės narės pasirašo daugiašalius ir dvišalius susitarimus, kuriuose aptariant socialinės apsaugos klausimus dėmesys taip pat yra skiriamas sveikatos priežiūros išmokoms, kurios yra skirstomos į „išmokas pinigais“ bei „išmokas natūra“. Toliau darbe bus analizuojamos „išmokos natūra“ – tai yra suprantama, kaip medicinos ir stomatologijos priežiūra, farmacinės arba ligoninių priemonės, arba netgi tiesioginis paciento gydymo išlaidų apmokėjimas ar medicinos priemonių nupirkimas. Įvairiose šalyse teikiamos išmokos natūra pagal negali būti visiškai prilygintos ar ekvivalentiškos. Tikrai pasitaikys taip, kad šalyje, kurioje dirba ir yra draudžiamas asmuo, socialinis draudimas numato tokias „išmokas natūra“, kokios neteikiamos asmens laikinojo ar nuolatinio gyvenimo šalyje. Išanalizuokime tai pavyzdžiu, kai vienos iš dvišalių susitarimo valstybių narių teikiamų „išmokų natūra“ sąrašė nėra numatyta

kompensuoti dantų protezavimo, akinių bei klausos aparatų, tuo tarpu kitos šalies socialinės apsaugos sistemoje tai numatyta. Kaip jau minėta anksčiau, šiuo atveju, sveikatos priežiūra bus teikiama tokio lygio ir tokio turinio, kokia ji yra sveikatos priežiūrą teikiančioje šalyje t.y. laikinojo ar nuolatinio gyvenimo šalyje arba kitaip pasakius, kitoje nei yra mokamas socialinis draudimas šalyje. Todėl visada egzistuos galimybė, kad kai kuriais atvejais sveikatos priežiūra bus geresnė, o kai kuriais – blogesnė. Atrodo, kad formaliai Europos Sąjungos teisė leidžia kiekvienai valstybei pasirinkti, ką ir kaip drausti ir kam kiek išmokėti, tačiau asmenims migruojant po Europos Sąjungos šalis susidaro sąlygos, dėl kurių vienaip ar kitaip būtina koreguoti šalies teisės aktus ir prisitaikyti prie Europos Sąjungos. Būtina pabrėžti, kad šiandien norint turėti kuo mažiau nesklandumų ir nesusipratimų būtina dvišalių ir daugiašalių susitarimų nuostatas ir užsienio, ir savo šalyje apdraustųjų atžvilgiu kuo labiau suvienodinti, pripažįstant vienodą jų traktavimą netgi tada, jeigu asmuo draudimo užsienyje sistema teikia pilnesnę arba silpnesnę apsaugą nei laikinojo ar nuolatinio gyvenimo šalyje. Ekonominiai tokios tvarkos padariniai taip pat visiškai aiškūs: sveikatos priežiūra gali būti šiek tiek brangesnė ar pigesnė negu teikiama asmenį apdraustoje socialiniu draudimu valstybėje, o tai daro įtaką institucijų tarpusavio atsiskaitymams. Valstybinė ligonių kasa yra Lietuvos kompetentingoji įstaiga, atsakinga už ligos ir motinystės, nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų išmokas natūra. Tai reiškia, kad Valstybinė ligonių kasa yra atsakinga už sveikatos draudimą Lietuvoje bei už sveikatos priežiūros paslaugų (išmokų natūra) teikimo dėl ligos, nėštumo ir gimdymo, nelaimingų atsitikimų darbe bei profesinių ligų organizavimą Lietuvos nacionalinės sveikatos sistemos įstaigose ir šių paslaugų apmokėjimą tiek Lietuvos, tiek užsienio sveikatos priežiūros įstaigoms. Suteiktos urgentinės (būtinąją) pagalbos tam tikroje valstybėje medicinos išlaidos iš Valstybinės ligonių kasos bus kompensuojamos tiek, kiek valstybė kompensuoja jas savo šalies piliečiams. „Pavyzdžiui, Belgijoje žmogus turės savo lėšomis sumokėti už paslaugas pagal toje šalyje galiojančius įkainius. Vėliau, turėdamas Europos sveikatos draudimo pažymėjimą (kortelę), jis galės kreiptis į Belgijos ligonių kasą ir jam bus gražinta 70% sumokėtos sumos. Tad jei žmogus savo noru nebus papildomai apsidraudęs, 30% gydymo išlaidų privalės kompensuoti iš savo kišenės“, - aiškina subtilybes Danutė Kučinskienė, Valstybinės ligonių kasos Tarptautinių ryšių skyriaus vedėja. Iš šio pavyzdžio išryškėja problema, valstybė negalės kompensuoti visų išlaidų, todėl turistams pataria neatsisakyti apsidrausti savanoriško sveikatos draudimo, kuris pasirūpins visomis išlaidomis ir jums nereikės už nieką mokėti. Privalomas sveikatos draudimas, kaip ir privalomas pensijų socialinis draudimas nėra pakankamas ir garantuojantis Lietuvos piliečiui socialinės gerovės senatvės ar ligos atveju, todėl siekiant kokybiškų medicinos paslaugų, didesnės pensijos apie savo ateitį mąstantis bei besirūpinantis pilietis turėtų (bet kol kas pagal Lietuvos įstatymus neprivalo) draustis papildomai savanorišku sveikatos draudimu ir kaupti

pinigėlius privačiuose pensijų fonduose. Tačiau mūsų valstybė nėra suinteresuota geresne piliečių sveikata, kadangi buvo priimta pataisa, kad įmonėms draudžiančioms savo piliečius papildomu savanorišku sveikatos draudimu turi mokėti socialinio draudimo įmokas kaip nuo algos. Iki 2006-03-31 su darbo santykiais susijusioms kompensacinio ar skatinamojo pobūdžio išmokoms nebuvo priskiriamos draudimo įmokos, darbdavio mokamos draudimo įmonei už darbuotojų sveikatos draudimą, kai draudimo sutartyje nėra nurodomas konkretus darbuotojas ir kai yra numatyta, kad įvykus draudimui įvykiui draudimo įmonė už suteiktas sveikatos priežiūros paslaugas sumoka jas teikusiai sveikatos priežiūros įstaigai. Tačiau Vyriausybei pakeitus valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisykles, nuo 2006-03-31 tokios draudimo įmokos yra priskiriamos prie su darbo santykiais susijusių kompensacinio ar skatinamojo pobūdžio išmokų ir yra apmokestinamos valstybinio socialinio draudimo fondo įmokomis. Aišku tokia pataisa daugelį įmonių vadovų atbaidė, nes tai įmonei pasidarė per brangu. Juk negali įmonė išleisti daugiau nei jai uždirba pajamų apdrausti papildomu sveikatos draudimu darbuotojai.

Nuo 2006 m. darbdaviai pradėjo mokėti diferencijuotas nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įmokas, kurios iki tol buvo visiems vienodos. Šios reformos tikslas buvo - skatinti draudėjus labiau rūpintis savo darbuotojų sveikomis ir saugiomis darbo sąlygomis. Visi draudėjai nuo 2006 m., pagal valstybinio socialinio draudimo fondo tarybos nutarimu patvirtintą metodiką, yra sugrupuoti į trys grupes, kurios atitinkamai turės mokėti 0,28 ar 0,53 ar 1 proc. dydžio nelaimingų atsitikimų darbe ar profesinių ligų socialinį draudimą. Didžiausią įmoką moka draudėjai, kurių įmonėse per paskutiniuosius 3 kalendorinius metus įvyko mirtini arba daug sunkių nelaimingų atsitikimų darbe ar ūmių profesinių ligų. Tokie draudėjai priskiriami *I rizikingumo grupei*, kurios įmokos tarifas sudarys 1 proc. t.y. net 0,7 proc. didesnis už buvusį tarifą. *II grupei* priklauso draudėjai, kurių įmonėse per vertinimo laikotarpį buvo sunkūs nelaimingi atsitikimai darbe ar mirtini, tačiau įvykę ne paskutiniais metais, o anksčiau. Šios grupės draudėjams įmokos tarifas yra 0,53 proc. *III grupei* priskiriami draudėjai, kurių įmonėse nebuvo nei sunkių, nei mirtinų nelaimingų atsitikimų darbe, ir jie moka mažiausio dydžio įmoką – tik 0,28 proc. arba 0,02 proc. mažiau negu anksčiau. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įmokos tarifai pagal grupes ir draudėjų priskyrimas grupėms tvirtinami vieneriems kalendoriniams metams. Vadinasi, įmonės kasmet bus lyg ir sekamos, kontroliuojamos tam, kad būtų galima nustatyti kiekvienos jos grupę. Kontrolė gal ir reikalinga, bet ar ji yra pakankama, kad būtų galima išvengti nelaimingų ir mirtinų atsitikimų darbe. Darbdavys turi užtikrinti darbuotojui saugias darbo sąlygas, nes net ir vienas žuvęs darbe darbuotojas yra per daug. Kaip nebūtų keista, pirmus metus įsigaliojus diferencijuotam nelaimingų atsitikimų socialinio draudimo tarifui dirbančiųjų sužalota penkis kartus daugiau.

Valstybinė darbo inspekcija skelbia, kad kas trečias žuvusysis nelaimingi atsitikimo darbe atveju dirba statybose. Tokio statistika tik patvirtina, kad net sudiferencijuotos ir padidėjusios socialinio draudimo įmokos neprivertčia darbdavius pasirūpinti savo darbuotojais. Todėl kyla abejonė, ar teisingas pasirinktas diferencijavimo gylys? 0,23 ar 0,7 proc. padidėjusios socialinio draudimo įmokos, įmonėms nesudarančios gerų darbo sąlygų bendroje sąnaudų sumoje nėra labai reikšminga suma. Pavyzdžiui, statybos įmonei, kurioje dirba 300 darbuotojų nustatyta, kad reikia mokėti 1 proc. nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinės ligos socialinio draudimo įmokas. Bendras sąnaudų padidėjimas siekia 0,7 proc. Tarkim, kad vidutiniškai vienas įmonės darbuotojas uždirba 3,5 tūkst.lt.per mėnesį. Atlikus skaičiavimus nustatyta, kad palyginus su 2005 m. darbdavys turės sumokėti už visus 300 darbuotojų 7.350 Lt. per mėnesį (arba 88.200 lt. per metus) daugiau. Ar darbdavys yra pakankamai motyvuotas gerinti darbo sąlygas, kai finansiškai galbūt jam tai neapsimoka? Gal geriau jis mokės tą vieną procentą socialinio draudimo įmokų nei per metus investuos šimtus tūkstančių litų į darbo saugą ir kitas nelaimingų atsitikimų prevencines priemones. Kad išvengti tokio šalto darbdavio požiūrio į darbų saugą, reikėtų padidinti diferencijavimo gylių ir įmones suskirstyti į daugiau grupių. Pavyzdžiui Italijoje pagal riziką įvairioms ekonominėms šakoms darbdavys moka nuo 0,05 iki 1o proc. nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinę draudimą. Lietuvoje tik griežtesnėmis sankcijomis galima pasiekti geresnių rezultatų ir aktyvesnio darbdavio dalyvavimo gerinant darbo sąlygas.

Privalomojo socialinio draudimo tobulinimo galimybės išvelgtos ir nedarbo privalomame socialiniame draudime. Valstybė didindama mokamas pašalpas, žinoma nepamiršo ir nedarbingumo išmokų. Sąlygos gauti nedarbingumo išmoką nustatytos Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarime „dėl nedarbo socialinių išmokų nuostatų patvirtinimo” sąlygos nėra labai griežtos, todėl daugelis bedarbių mieliau pasirenka nedarbo draudimo išmoką, nei darbą už vidutinį darbo užmokestį per mėnesį. Kai įrodymas tokios neefektyvios situacijos būtų šią vasarą ištikęs Panevėžio įmonės „Ekranas” darbuotojų likimas po bendrovės bankroto. Didžiajai daliai Panevėžio darbuotojams į pagalbą atskubėjęs verslas, siūlydamas naujas darbo vietas, perkvalifikavimo programas ir apmokymus nesusilaukė jokios reakcijos. Mat, verslininkų siūlomas darbas ir užmokestis už jį, negali konkuruoti su valstybės siūloma nedarbingumo išmoka. Ir tai tik vienas iš tokių pavyzdžių Lietuvoje. Darbuotojai neskuba ieškoti kito darbo, nes jiems suteikiamos nedarbingumo pašalpos yra ne itin mažesnės nei verslininkų siūlomi atlyginimai (maksimali bedarbio pašalpa šiandien yra 848 litų per mėnesį, o vidutinis darbo užmokestis šalyje, atskaičiavus mokesčius, yra vos didesnis už 1100 litų). Akivaizdu, kad kiekvienas pasiskaičiuos, ar jam apsimoka mėnesį dirbti už kelis šimtus litų daugiau. Valstybė tokia socialinių išmokų politika lyg ir skatina nedarbą, taip tiesiogiai mažinant šalies ekonomikos augimo ir konkurencingumo perspektyvas. O valdžia turbūt nesusimąstydama toliau siekia

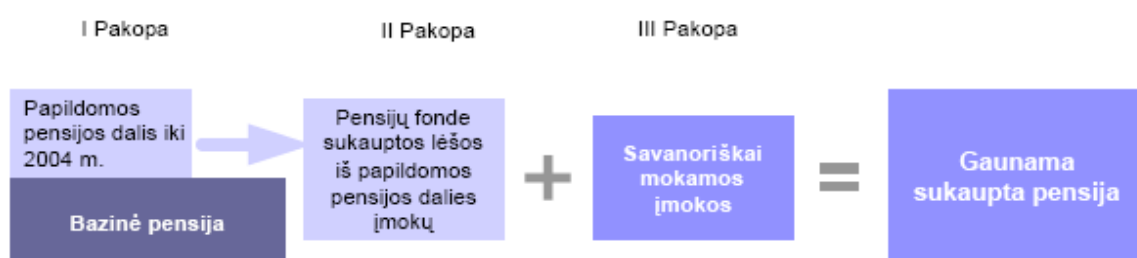
didinti „pagalbą“, kuri, kad ir maloni nedirbantiems, bet muša jų motyvaciją ieškotis darbo. Atrodo, kad senoji lietuviška patarlė „kas nedirba – tas nevalgo“ šiandienos visuomenėje skaitoma aukštyn kojomis – „kas nedirba – turi pirmas“. Įdomu, kaip toks naujasis vertybių ir teisingumo supratimas motyvuoja žmones dirbti, ir kaip jaučiasi tas, kuris vis dėlto dirba, nors uždirba nedaug? Gal reiktų žvilgtelėti į tuos vakarus, į kuriuos vis bandom lygiuoti, ir kur nėra nei vieno darbo, kurio nebūtų galima dirbti. Gal čia tik vakaruose lietuvičiam nėra blogo darbo, bet Lietuvoje jų yra. Lieka tik susimąstyti, kaip nesunkiai Lietuvos valdininkų geri ketinimai neigiamai paveikia darbo rinką ir ekonomikos augimo perspektyvas. Siūlyčiau dar sugriežtinti mokamų nedarbo socialinių išmokų sąlygas, kad darbuotojas būtų suinteresuotas kuo ilgiau išbūti darbo rinkoje. Nes nedarbas ne tik, kad išlepina žmogų, sumažina jo kvalifikaciją (nes nebekaukia naujų įgūdžių), bet ne vieną paveikia psichologiškai bei emociškai. Juk darbas ne tik materialinė gerovė, bet ir žmogaus tobulėjimo bei saugumo, pilnavertiškumo užtikrinimo jausmas.

2002 metais buvo priimtas Pensijų sistemos reformos įstatymas, kuris nustatė draudimo įmokos dalies kaupimo, užtikrinančio Lietuvos Respublikos gyventojų papildomas pajamas senatvėje, teisinį pagrindą bei pagrindinius pensijų kaupimo principus. Įsigaliojus įstatymui asmenys, privalomai draudžiami valstybiniu socialiniu pensijų draudimu pagrindinei ir papildomai pensijos daliai gauti, išskyrus asmenis, kurie yra sulaukę senatvės pensijos amžiaus, turi teisę jų pačių pasirinkimu tapti pensijų fondo dalyviais ir kaupti pensijų kaupimo bendrovėse.

Nuo 2004 metų pradėjus veikti naujajam pensijų kaupimui, Lietuvos pensijų sistemą sudaro trys pakopos (2 pav.):

- valstybinis socialinis pensijų draudimas, einamosiomis įmokomis ir mokesčiais finansuojamos pensijos;
- privalomojo kaupiamojo pensijų draudimo pensijos. Kaupimas senatvės pensijai iš socialinio draudimo įmokų pensijų fonduose;
- savanoriško kaupimo pensijos. Papildomas kaupimas pensijai gyvybės draudimo įmonėse ar pensijų fonduose.

2 pav. Lietuvos pensijų sistemos pakopos

Per antrąją reformos etapą, pradėtą įgyvendinti nuo 2003 metų rudens, sukurta II-a pensijų sistemos pakopa, kurioje gali dalyvauti socialinio draudimo pensijų sistemos dalyviai, perveddami dalį privalomų įmokų į pensijų fondus. Jie vietoje dalies socialinio draudimo pensijos pradėjo kaupti pensijų turtą individualiose sąskaitose, kurias valdo privačios pensijų kaupimo bendrovės. Šiuo reformos etapu buvo siekiama pasinaudoti laikinai palankia demografinė situacija ir dalį socialinio draudimo įmokų sukaupti asmeninėse dalyvių sąskaitose. Dalis valstybės išipareigojimų pamažu perkelta į privataus sektoriaus išipareigojimus būsimiems pensininkams.

Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba pagal jos administruojamame dalyvių registre esančią informaciją apie dalyvių sudarytas pensijų kaupimo sutartis bei jų pasirinktus pensijų fondus ir priskaičiuotas valstybinio socialinio draudimo įmokas už kiekvieną dalyvį perveda pensijų įmokas atitinkamiems pensijų kaupimo bendrovių valdomiems pensijų fondams. Pensijų įmokos pervedamos per 60 kalendorinių dienų nuo tos dienos, kai draudėjai Vyriausybės nustatyta tvarka pateikia valstybinio socialinio draudimo fondo įstaigoms informaciją apie kiekvienam apdraustajam apskaičiuotas draudžiamųjų pajamų ir socialinio draudimo įmokų sumas. Pensijų įmokas iki jų pervedimo pensijų kaupimo bendrovių valdomiems pensijų fondams Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba saugo patikėjimo teisės pagrindais komerciniame banke atskirai nuo kitų lėšų. Teisės aktais numatyta, kad valstybinio socialinio draudimo fondui už pavėluotai pervestas pensijų kaupimo bendrovėms lėšas, privalo sumokėti delspinigius (Lietuvos Respublikos pensijų įstatymas). 2004 metais Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba nesurinko apie 0,6 proc. priskaičiuotų socialinio draudimo įmokų, t.y. apie (33,6 mln. Lt), nors valstybinio socialinio draudimo fondas turėjo pervedti visas priskaičiuotas pensijų kaupimo dalyvių sumas. Yra rizika, kad kai kuriais mėnesiais vėluojančių sumokėti draudėjų skolos gali daryti neigiamą įtaką Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos vykdomiems išipareigojimams.

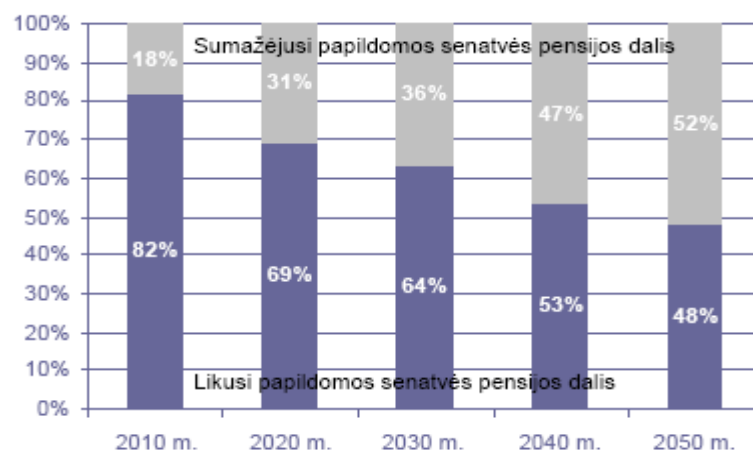
Siekiant valstybiniam socialinio draudimo fondui išvengti rizikos dėl draudėjų nemokumo, siūlytina, kad nebūtų pervedamos lėšos pensijų kaupimo bendrovėms, kol draudėjai jų nepervedė į Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos biudžetą, o delspinigiai Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybai esant šiam atvejui nebūtų skaičiuojami. Kadangi pagal esamą pensijų įstatymą, atskirais atvejais SoDra kredituoja draudėjų, nemokančių įmokų, darbuotojų lėšų kaupimą pensijų fonduose. Už žalą patirtą laiku nesumokėjus įmokų į pensijų fondą turėtų kompensuoti draudėjas, šiuo atveju kompensuoti fonde prarasta pelną dėl laiku nesumokėtų įmokų, jei fondas tuo laiku dirbo nuostolingai tai draudėjas turi mokėti mažesnes įmokas.

Šiuo metu į pensijų fondus lėšos pervedamos kas ketvirtį. Pervedant lėšas kas mėnesį jos būtų greičiau investuojamos ir uždirbtų didesnes pajamas. Taigi reikia dažnesnio lėšų pervedimo į pensijų fondus iš Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto, taip kaip į Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetui lėšas pveda draudėjai. Lėšos galėtų būti pervedamos mėnesio vėlavimu. Tai būtų galima išspręsti patobulinus lėšų administravimą Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyboje.

Pagal galiojančius teisės aktus senatvės pensiją sudaro dvi dalys: pagrindinė senatvės pensija ir papildoma. Statistikos departamento duomenimis, vidutinė senatvės pensija per mėnesį, turint būtinąjį stažą, 2005 m. rugpjūtį buvo 453,33 Lt (valstybinė socialinio draudimo bazinė pensija – 200,00 Lt). Pensijų fondo dalyviui išėjus į pensiją, sumažės tik papildomoji pensijos dalis – bazinės pensijos dydžiui tai neturės įtakos. Papildoma pensijos dalis už dalyvavimą privačiam kaupime bus mažinama pagal kaupiamųjų įmokų ir įmokų socialinio draudimo papildomai pensijos daliai dydžių santykį.

Specialistų atliktais skaičiavimais, asmeniui, kaupiančiam pensijų fonde penkerius metus, Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos mokama papildomos pensijos dalis sumažės apie 18 proc. Ilgesnį laikotarpį kaupiantiems asmenims papildomos pensijos dalis sumažės iki 52 proc. Žemiau pateiktame grafike 3 pav. matyti kaip keisis valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto mokamos papildomos senatvės pensijos dalis, esant šiuo metu galiojantiems teisės aktams.

3 pav. Valsytinio socialinio draudimo fondo mokamos papildomos senatvės pensijos dalies kitimas

Lyginant su kitų Baltijos šalių pensijų sistemomis, Lietuvoje įgyvendinama pensijų sistemos reforma pensijų kaupime suteikė galimybę laisvanoriškai dalyvauti visiems, nepriklausomai nuo jų amžiaus, privalomai valstybiniu socialiniu pensijų draudimu draudžiamiesiems asmenims. Tuo tarpu Latvijoje ir Estijoje pensijas pensijų fonduose privalomai

turi kaupti tam tikrų amžiaus grupių asmenys, o vyresnio amžiaus asmenims nebuvo leista dalyvauti pensijų kaupime (6 priedas).

Pasirinktas pensijų kaupimo reformos modelis, kai yra neribojamas pensijų dalyvių amžius, yra rizikingas. Tą faktą patvirtino Vertybinių popierių komisijos ir pensijų fondų atstovai (www.vpk.lt). Trumpesnį laiką kaupdami pensijas pensijų fonduose, dalyviai susiduria su didesne finansinių rinkų svyravimų rizika, o tai gali tiesiogiai lemti būsimos pensijos dydį. Dauguma pensijų fondų dalyvių neturi investavimo patirties, ypač vyresnio amžiaus, todėl turėtų būti sukurta pensijų kaupimo dalyvių švietimo sistema, padedanti asmenims pasirinkti ir keisti investavimo kryptį (pensijų fondą) atsižvelgiant į žmogaus amžių, gautas ir gaunamas pajamas ir kitus veiksnius, siekiant kuo efektyviau valdyti investicijų riziką. Yra didelė rizika, kad vyresnio amžiaus pensijų kaupimo dalyvių pensija, sulaukus senatvės gali būti mažesnė negu likusi valstybinio socialinio draudimo fondo biudžete. Taigi, nebuvo numatyti teisiniai saugikliai, apsaugantys tam tikras socialines žmonių, dalyvaujančių pensijų kaupime, grupes nuo neigiamų pasekmių. Atsiranda rizika, kad sumažėjusios pensijos gali padidinti valstybės išlaidas mažas pajamas gaunančių asmenų kompensacijoms.

Esamai rizikai sumažinti būtų siūloma pensijų bendrovėms steigti pensijų fondus garantuojančius fiksuotą pensijų fondo pajamingumą ir vyresniems pensijų dalyviams pasiūlyti pereiti į šiuos fondus.

Pagal esamą pensijų draudimo sistemą ateityje būtų du pensijos gavimo šaltiniai: valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetas ir pensijų fondas. Dviejų pensijų sistemų išlaikymas būtų per brangus. Reiktų dabartinę pensijų sistemą siaurinti, palaipsniui plečiant privačius kaupiamuosius fondus ir pereiti prie liberalios pensijų sistemos. Juolab, kad daugelis pensijų kaupimo bendrovių kaip vieną iš reformos trūkumų akcentuoja mažas pensijų fondams pervedamas lėšas. Tam gyventojus reikėtų suskirstyti į grupes pagal gimimo datą ir nustatyti kiekvienos grupės dalyvavimo pensijų fondų sistemoje laipsnį. Tie, kurių pensinis amžius arčiau, turėtų likti esamoje sistemoje. Kuo jaunesnis žmogus, tuo didesnę dalį jis turėtų kaupti sau ir mažesnę dalį skirti dabartinimams pensininkams išlaikyti. Taip būtų pasiekta, jog ateityje kiekvienas gyventų iš savo sukauptos pensijos, o valstybinio socialinio draudimo fondas išvengtų sunkumų, atsiradusių dėl demografinių pasikeitimų (gyventojų skaičiaus mažėjimo, bei senėjimo). Tie žmonės, kurie dėl įvairių priežasčių nebūtų apsidraudę privalomuoju draudimu arba jų išmokos būtų labai mažos, turėtų teisę gauti socialinę pašalpą.

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

Išvados:

1. Įsiterpus į finansų rinką naujiems dalyviams – pensijiniams fondams pasikeitė Lietuvos socialinio modelio ypatybės. Šiandien Lietuvos socialinis modelis turi ne tik konservatyviojo, bet ir liberaliojo Gosta Esping-Anderssen teorinių modelių bruožų. Valstybė pradėjo skatinti piliečius pensijų fondų pagalba susikaupti didžiąją dalį savo senatvės pensijos. Jaunas ir daug uždirbantis žmogus investuodamas į rinką gali užsitikrinti sau turtingesnę senatvę, nei jam gali pasiūlyti valstybė.

2. Suliberalėjusiame Lietuvos socialinio draudimo modelyje pakito ir jo einamųjų įmokų-išmokų principas. Naujasis principas suteikia galimybę asmenims ne tik mokėti socialinio draudimo įmokas, bet taip pat dalį savo įmokų investuoti į pensijų fondus.

3. Socialiniai ekonominiai reiškiniai yra nuolatinio kitimo būsenoje, kurie reikalauja pastovaus stebėjimo ir atitinkamo teisiškai ir ekonomiškai pagrįsto politikų reagavimo į pasikeitimus. Lietuvos politikai ne visada pakankamai operatyviai ir tinkamai reaguoja į vykstančius socialinius pokčius, praktinį draudimo santykių vystymąsi, draudimo rinkos naujausias tendencijas ir pan.

4. Nustatyta, kad pensijų sistemos reformos vykdymo metu valstybė prisiima visus išpareigojimus, susijusius su lėšų pervedimu privatiems pensijų fondams, t.y. valstybinis socialinio draudimo fondas privalo pervesti visą priskaičiuotą sumą, nepriklausomai nuo to, ar darbdavys sumokėjo ar nesumokėjo pensijų fondo dalyvio socialinio draudimo įmokas.

5. Kaupiamos pensijos dydžio negarantuoja nei valstybė, nei pensijų fondai, nesėkmingų investicijų atvejais visos pasekmės tenka pensijų kaupimo dalyviams. Ypač didelė rizika yra dėl vyresnio amžiaus dalyvių. Ateityje, esant sprendimui didinti dalyvavimo lygį pensijų fonduose, siūlitina įvesti apribojimus pagal dalyvių amžių.

6. Valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetas įmokas iš draudėjų gauna kas mėnesį, tačiau sukauptas lėšas į privačius pensijų fondus perveda kas ketvirtį. Tai sąlygoja neefektyvų lėšų panaudojimą privačiuose pensijų fonduose.

7. Lietuvos socialinio draudimo įmokos sudaro ne mažą papildomų mokesčių našta verslininkams, kurie visokiais būdais stengiasi šią naštą sumažinti ar išvengti nesąžiningu būdu. Socialinio draudimo įmokų tarifų mažinimas valstybiniam socialinio draudimo fondo biudžetui būtų per didelis smūgis, ypač kai šiandien yra pastebima tendencija dėl pasaulyje mažėjančio gimstamumo, visuomenė senėjimo ir darbo jėgos mažėjimo.

8. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas atsižvelgiant į nelaimingų ar mirtinų atsitikimų skaičių įmonėse, nuo 2006 m. sausio 1 dienos yra diferencijuojamas į tris grupes. Tačiau šis įmokų diferenciacija nėra pakankama, nes kaip teigia Valstybinė darbo inspekcija: sužalotų asmenų darbe yra penkis kartus daugiau nei pernai, o kas trečias žuvęs darbo vietoje dirbo statybose.

9. Nors nedarbo lygis Lietuvoje mažėja, tačiau pagrindinė to priežastis yra didėjanti emigracija. Šiandien vidutinė bedarbio pašalpa Lietuvoje siekia 850 lt., kai vidutinis darbo užmokestis atskaičius mokesčius darbuotojui gaunasi apie 1100 lt. Todėl vidutiniškai uždirbantis darbuotojasi, nėra pakankamai motyvuotas dirbti, jei nedirbant jis gali gauti vos pora šimtų litų mažesnę pašalpą.

Rekomendacijos:

1. Rekomenduočiau naująjį socialinio draudimo principą įvardinti kaip „laisvojo pasirinkimo principą“.

2. Rekomenduočiau, kad nebūtų pervedamos lėšos pensijų kaupimo bendrovėms, kol draudėjai jų nepervedė į valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą, o delspinigiai valstybinio socialinio draudimo fondo valdybai esant šiems atvejams nebūtų skaičiuojami. Kadangi pagal esamą pensijų įstatymą, atskirais atvejais valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetas turi kredituoti draudėjus, nemokančius įmokų už darbuotojų lėšų kaupimą pensijų fonduose.

3. Kadangi į valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetą įmokas draudėjai pveda kas mėnesį, tai rekomenduoju, kad valstybinio socialinio draudimo fondo biudžetas lėšas pensijų kaupimo bendrovėms pervestų tai pat kas mėnesį, o ne kas ketvirtį. Tokiu būdu lėšos pensijų fonduose būtų dažniau investuojamos, todėl sukurtų didesnę pridėtinę vertę bet ir garantuotų didesnes pajamas apsidraudusiems asmenims ateityje.

4. Rekomenduoju, Lietuvoje įvesti socialinio draudimo įmokų „lubas“, kurios turėtų paskatinti darbdavius legalizuoti (bent jau dideles pajamas uždirbančių asmenų) „vokeliuose“ mokamus atlyginimus. Taip pat sumažėjus mokesčių naštai Lietuva pasidarytų patrauklesnė užsienio investitoriams bei padėtų išlaikyti aukštos kvalifikacijos darbuotojus mūsų šalyje.

5. Siekiant to, kad darbdavys išmoktų vertinti darbuotoją ir būtų labiau suinteresuotas gerų darbo sąlygų jam užtikrinimu rekomenduoju nustatyti Lietuvoje nelaimintų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo gilesnį ir platesnį įmokų diferencijavimą, o ne nuo 0,23 iki 1 proc. Didesni mokesčiai ir griežtesnės sankcijos turėtų labiau motyvuoti darbdavį gerinti darbo sąlygas darbuotojams.

6. Atsižvelgiant į bedarbio pašalpos dydį rekomenduočiau sugriežtinti bedarbio pašalpos gavimo sąlygas, na bent jau išmokos dydį. Nes dėl kvalifikacijos ar kitų priežasčių nedidelius atlyginimus gaunančius individus per didelę bedarbio pašalpa skatina išlikti bedarbiu, o ne stengtis likti darbo rinkoje.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija//Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014
2. Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 222-3574.
3. Lietuvos Respublikos nedarbo socialinis draudimas//Valstybės žinios. 2004, Nr. 4-26.
4. Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo pakeitimo įstatymas//Valstybės žinios. 2003, Nr. 114-5114.
5. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas//Valstybės žinios. 2003, Nr. 73-3472.
6. Lietuvos Respublikos pensijų sistemų reformos įstatymas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 123-5511.
7. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimo įstatymas//Valstybės žinios. 2005, Nr. 71-2555.
8. Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymo pakeitimo įstatymas//Valstybės žinios. 2002, Nr. 123-5512.
9. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo pakeitimo įstatymas//Valstybės žinios. 2004, Nr. 171-6295.
10. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2006 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas//Valstybės žinios. 2005, Nr.150-5464
11. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2005 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas//Valstybės žinios. 2004, Nr. 171-6323
12. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2004 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas//Valstybės žinios. 2004, Nr. 4-25.
13. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2003 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas//Valstybės žinios. 2002, Nr.123-5528.
14. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2002 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas//Valstybės žinios. 2001, Nr. 112-4067.
15. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2001 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas//Valstybės žinios. 2000, Nr. 113-3620.
16. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2000 metų rodiklių patvirtinimo įstatymas//Valstybės žinios. 1999, Nr. 110-3205.
17. Tarybos reglamentas EEB Nr. 1408/71 „dėl socialinės apsaugos sistemų taikymo pagal darbo sutartį dirbantiems asmenims ir jų šeimos nariams, judantiems Bendrijoje.

18. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. gegužės 14 d. nutarimas Nr. 589 „Dėl Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisyklių patvirtinimo“//Valstybės žinios. 2003, Nr. 48-2122.
19. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. kovo 3 d. nutarimas Nr. 245 „Dėl valstybinio socialinio draudimo fondo tarybos sudėties patirtinimo“ // Valstybės žinios. 2005, Nr. 32-1045.
20. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2005 m. sausio 24 d. įsakymas Nr. A-1 „Dėl Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos prie socialinės apsaugos ir darbo ministerijos nuostatų patvirtinimo“//Valstybės žinios. 2005, Nr. 14-445.
21. Ališauskaitė-Paulavičienė J. Socialinio ir sveikatos draudimo mokesčiai per 2 savaites. Vilnius: Pačiolis, 2005.
22. Bernotas D, Guogis A. Socialinės politikos modeliai: dekomodifikacijos ir savarankiškai dirbančiųjų problemos. Vilnius, 2003.
23. Bitinas A. Naujasis Valstybinio socialinio draudimo įstatymas//Apskaitos ir mokesčių apžvalga. 2005, Nr. 3, P. 28-34.
24. Būdvytienė D. Garantijos vienodos – įmokos skirtingos// Apskaitos ir mokesčių apžvalga. 2004, Nr. 4, P. 17-19.
25. Bendrijos socialinės apsaugos nuostatos. Jūsų tesės keliaujant po Europos Sąjungą. Liuksemburgas: Europos Bendrijos oficialių leidinių biuras. 2000.
26. Dromantienė L. Europos socialinio modelio problema integracijos procese//Socialinis darbas. 2004. Nr. 3(1), P. 14-23.
27. Gerika K. Savarankiškai dirbančių asmenų valstybinio socialinio draudimo įmokų apskaičiavimą//Apskaitos ir mokesčių apžvalga. 2004, Nr. 12, P. 24-31.
28. Guogis A., Liudvinovičienė A. Lietuvos ir Švedijos socialinės politikos lyginamoji analizė//Viešoji politika ir administravimas. 2004, Nr.8.
29. Guogis A. Socialinė apsauga ir naujosios viešosios vadybos alternatyva//Socialinis darbas. 2005, Nr. 4(2), P. 13-19.
30. Guogis A. Socialinės politikos modeliai. Vilnius: Eugrimas. 2000. P. 4-31.
31. Your Social security rights when moving within the European Union. Liuksemburgas: Liuksemburgas: Europos bendruomenių oficialių publikacijų ofisas. 2003.
32. Joint report on social inclusion 2004. Liuksemburgas: Liuksemburgas: Europos bendruomenių oficialių publikacijų ofisas. 2004.
33. Europos informacijos centras prie Lietuvos Respublikos Seimo// <http://www.eic.lt>; prisijungimo laikas: 2006-09-25.
34. Europos Sąjungos teisė ir Lietuva. Vilnius: Justitia, 2002.

35. Europos užimtumo ir socialinė politika: politika žmonėms. Vilnius: Europos komisijos delegacijos Lietuvoje informacinis centras.
36. Lietuvos laisvosios rinkos institutas// <http://www.lrinka.lt>; prisijungimo laikas 2006-09-19.
37. Lietuvos integracija į Europos Sąjungą: pasiekimai ir problemos. Vilnius, 2003.
38. Tartilas J. Socialinės saugos pagrindai. Vilnius, 2005.
39. Taljūnautė Meiliutė. Pilietybė ir socialinė Europos integracija. Vilnius, 2005.
40. Palola E., Savio A. Refining the social dimension in an enlarged EU. National research and development centre for welfare and health.
41. Petrylaitė V.. Europos Sąjungos socialinės apsaugos sistemų koordinavimas: esminės sąvokos ir jų interpretavimas//Justitia. 2006. Nr. 1(59), P. 51-55.
42. Predko-Jakuševa I. Socialinis draudimas dirbant Europos Sąjungoje//Apskaitos ir mokesčių apžvalga. 2005. Nr. 10, P. 31-36.
43. Poškutė V. Pensijų sistemos ir jų reformavimas: daktaro dis.: socialiniai mokslai: ekonomika (04S), -V., 2000. P. 13.
44. SADM pranešimas 2002 metų// <http://www.socmin.lt/index.php?-1458089500>; prisijungimo laikas: 2006-05-29.
45. SADM pranešimas 2003 metų// <http://www.socmin.lt/index.php?-1458089500>; prisijungimo laikas: 2006-05-29.
46. SADM pranešimas 2004 metų// <http://www.socmin.lt/index.php?-1458089500>; prisijungimo laikas: 2006-05-29.
47. Socialinė apsauga: tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra. Vilnius: Sveikatos ekonomikos centras, 1998.
48. Sodra 15 metų. Vilnius: UAB „Arx Baltica” spaudos namai. 2005. P. 10-19.
49. Social protection in the 13 candidate country – a comparative analysis. Liuksemburgas: Liuksemburgas: Europos bendruomenių oficialių publikacijų ofisas. 2003.
50. Steponavičienė G. Socialinė politika Lietuvoje. <http://www.lrinka.lt/Pranesim/Socpolitika.phtml> 2006-10-04.
51. www.std.lt - Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės
52. www.sodra.lt - Valstybinio socialinio draudimo fondo valdyba prie SADM
53. www.socmin.lt - Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija
54. www.seti.lt - Socialinių ekonominių tyrimų institutas
55. www.lrinka.lt - Lietuvos laisvosios rinkos institutas
56. www.ldb.lt - Lietuvos darbo birža
57. www.vlk.lt - Valstybinė ligonių kasa prie Sveikatos apsaugos ministerijos

SANTRAUKA

LIETUVOS PRIVALOMOJO SOCIALINIO DRAUDIMO MODELIS

Pagrindinės sąvokos: socialinis draudimas; tarifas, „lubos“;

Santraukoje trumpai apžvelgiama pagrindinės darbo dalys. Kiekvienoje pastraipoje trumpai aptarta kas buvo nagrinėta ir kokios išvados padarytos darbo eigoje.

Išanalizavus pagrindinius Lietuvos valstybinį socialinį draudimą reglamentuojančius įstatymus, nutarimus, kitus normatyvinius aktus bei įvairią su darbo tema susijusią literatūrą ir atitinkamus statistinius duomenis darbe atsakyta į darbo tikslui pasiekti išsikeltus uždavinius bei suformuotą hipotezę.

Apžvelgus XIX a. pagaiboje susiformavusias socialinės apsaugos Bismarck'o ir Beveridge tradicijas bei Gosta Espin-Anderssen išskirtus tris socialinės apsaugos modelius (liberalusis, konservatyvusis ir socialdemokratinis) nustatyta, kad Lietuvos socialinio draudimo modelis turi ir konservatyviojo, ir liberaliojo modelio bruožų. Kadangi, Lietuvoje vis plečiama pensijų sistema, kurioje ateityje valstybė suteiks tik minimalią (bazinę) pensiją, o didžiąją dalį pensijos žmogui turės uždirbti naujai į rinką įsilieję dalyviai - pensijų fondai. Darbe pabrėžta, kad teoriniai socialiniai apsaugos modeliai šiandiena nei vienoje valstybėje grynu pavidalu neegzistuoja, todėl būtina išskirti ir papildomą mišrų socialinį modelį, turintį kiekvieno darbe aptartų modelio bruožų.

Lietuvos socialinio draudimo modelis buvo pardėtas formuoti dar 1926 m. paskelbus Vyriausiosios socialinio draudimo valdybos įstatymą. Abu pasauliniai karai, besikeičianti vokiečių ir carinės Rusijos valdžia davė įkatos socialinio draudimo modelio formavimuisi Lietuvoje. Bet tvirčiausi ir tinkamiausi (pagal to meto situaciją ir galimybes) Lietuvoje socialinio draudimo modelio pagrindai buvo padėti 1990 m. Lietuvai pradėjus kovą dėl šalies nepriklausomybės atkūrimo. Apžvelgus socialinio draudimo raidą Lietuvoje padaryta išvada, kad kintantys socialiniai, ekonominiai ir demografiniai reiškiniai, turi didelę įtaką formuojamiems socialinio draudimo modelio bruožams bei principams. Juk siekiant gerovės visuomenėje reikia atsižvelgti ne tik į dabarties problemas, bet ir įžvelgti kokios gali jos būti ateityje, todėl Lietuvos socialinio draudimo modelis turi būti lankstus bei prisitaikantis prie kintančių įvairių ekonominių ar socialinių reiškinų.

Trečioje darbo dalyje apžvelgus socialinį draudimą reglamentuojančius teisės aktus, socialinio draudimo rūšis bei tarifus pasiūlyta Lietuvoje įvesti socialinio draudimo įmokų

„lubas”. Toks sprendimas padėtų Lietuvai išlikti konkurencingai, pritraukti daugiau užsienio investuotojų. Beje, nustačius socialinio draudimo įmokų „lubas” atsirastų tikimybė, kad verslininkai legalizuotų bent jau dalį mokamų „vokeliuose“ atlyginimų.

Darbe analizuotas bedarbio pašalpų dydis Lietuvoje. Manoma, kad pašalpos šiuo metu, palyginus su vidutiniu darbo užmokesčiu, yra pakankamai aukštos. Per didelės bedarbio pašalpos neskatina darbuotojo kuo ilgiau išlikti darbo rinkoje ir užsidirbtų pajamų pačiam. Todėl siūlytina sugriežtinti bedarbio pašalpos dydžio apskaičiavimą. Taip pat aptarta ir nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligos socialinio draudimo įmokų nepakankamas diferencijavimas bei Valstybinio socialinio draudimo fondų lėšų pervedimas atsiskaitant su privačiais pensijų fondais. Darbo pabaigoje padarytos išvados ir pateikti pasiūlymai dėl privalomojo socialinio draudimo modelio patobulinimo galimybių.

SUMMARY

MODEL OF THE LITHUANIAN COMPULSORY SOCIAL INSURANCE

Main concepts: social insurance, tariff, “ceiling”;

The summary briefly covers the main sections of the work. Each paragraph shortly discusses what was analysed and what conclusions were drawn at the end of the work.

Having analysed the main laws, decisions and other normative acts regulating the Lithuanian state social insurance as well as various literature and appropriate statistical data related to the topic of the paper, the work contains answers to the suggested hypothesis and the tasks set to achieve the aim of the paper.

After covering Bismarck and Beveridge’s social security traditions, formed at the end of the 19th century, and three social security models distinguished by Gosta Espin-Anderssen (the liberal, conservative and social-democratic models), it was established that the Lithuanian state social insurance has some features of both the conservative and the liberal models. As in Lithuania the system of pensions is being developed in which the state will give only a minimum (basic) pension in the future, and the biggest part of the pension for a person will be earned by the participants which came to the market newly, i.e. by pension funds. In the work it is stressed that theoretical social security models do not exist in any state in their pure form nowadays, therefore it is also necessary to distinguish an additional mixed social model, containing some of the features of the discussed models.

The model of the Lithuanian state social insurance was started to be formed as early as in 1926 after promulgating the Law of the Chief Social Insurance Board. World Wars I and II, changing German and the czarist Russian government had influence on the formation of the social insurance model in Lithuania. However, the strongest and most suitable (according to the situation and possibilities at that time) fundamentals of the social insurance model in Lithuania were built in 1990 when Lithuania started to fight for the regaining of its independence. Having covered the development of the social insurance in Lithuania, a conclusion was drawn that changeable social, economic and demographic phenomena have a great impact on the features and principles of the social insurance model which are being formed. After all, when seeking for welfare in the society, it is necessary to pay attention not only to the problems of nowadays but also to envisage what problems may arise in the future, therefore the Lithuanian social insurance

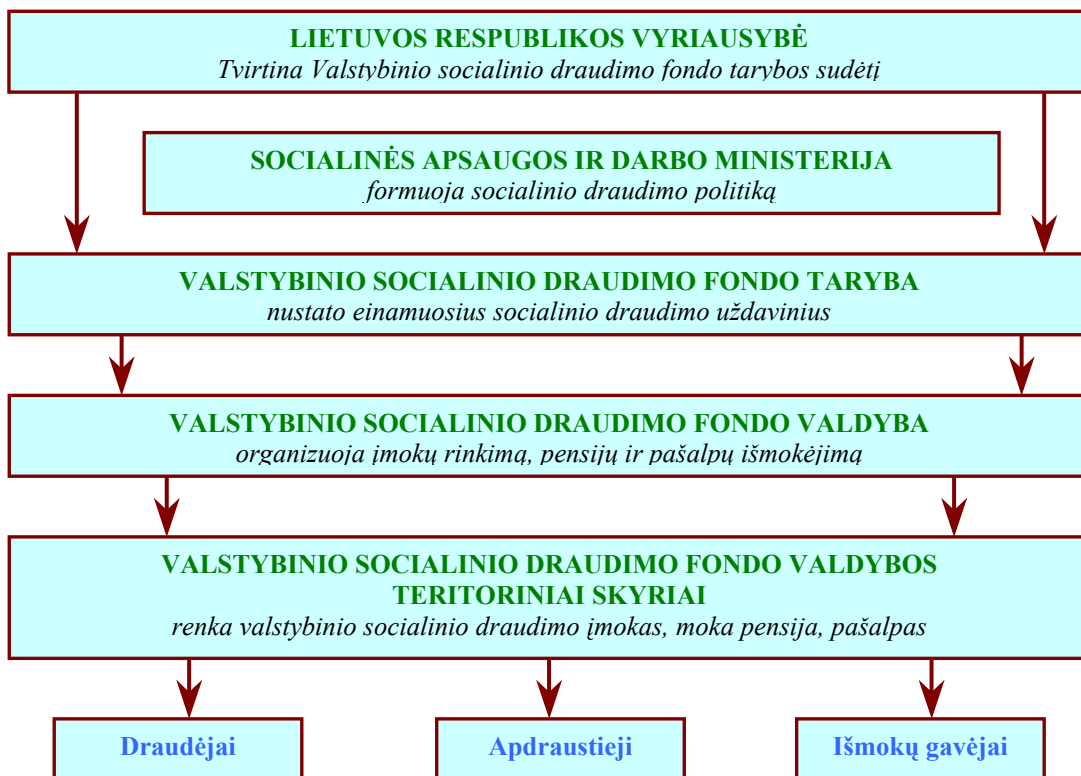
model has to be flexible and accommodating to various changeable economic and social phenomena.

In the third section it was suggested, after analyzing the legal acts regulating social insurance, sorts and tariffs of social insurance, to introduce the “ceiling” of the social insurance installments in Lithuania. Such a solution would help Lithuania remain competitive and attract more foreign investors. What is more, after establishing the “ceiling” of the social insurance installments there would be a possibility that businessmen legalize at least part of the salaries given in “envelopes”.

The paper also analyses the size of unemployment benefits in Lithuania. It is assumed that at present benefits are rather big in comparison to an average wage. Too big unemployment benefits do not encourage workers to survive in the labour market as long as possible and to earn some money themselves. Therefore, it is suggested to tighten the estimation of the size of the unemployment benefit. Insufficient differentiation of accidents at work, the installments of the professional disease social insurance and the transfer of the money of the State social insurance funds were also discussed in the paper. At the end of the work conclusions are drawn and suggestions are given as regards the possibilities to improve the compulsory social insurance model.

PRIEDAI

1 Priedas. Valstybinio socialinio draudimo valdymo schema

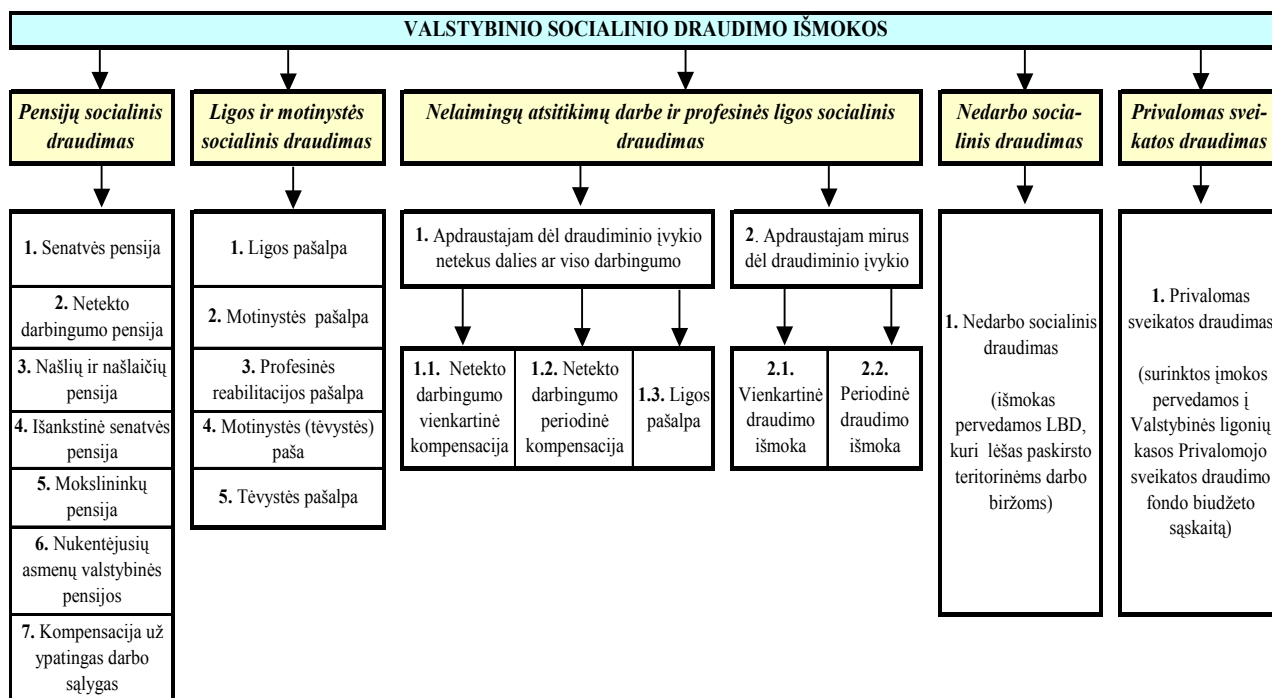

2 Priedas. Valstybinio socialinio draudimo įmokų tarifai 2000-2006 metais

Metai	2000	2001	20002	2003	2004	2005	2006		
Įmokos, proc.									
SAMDOMIEMS DARBUOTOJAMS									
Bendras tarifas									
<i>draudėjo</i>	31	31	31	31	31	31	30,98	31,23	31,70
<i>apdraustojo</i>	3	3	3	3	3	3	3		
1.1 Socialinio draudimo pensijai gauti									
<i>draudėjo</i>	22,5	22,5	22,5	23,4	23,4	23,5	23,6		
<i>apdraustojo</i>	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5*	2,5*	2,5*		
1.2 Pensijų kaupimui									
<i>apdraustojo</i>	-	-	-	-	2,5	2,5	2,5		
2. Ligos ir motinystės socialiniam draudimui									
<i>draudėjo</i>	3	3	3	2,8	2,8	2,8	2,8		
<i>apdraustojo</i>	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5		
3. Nedarbo socialiniam draudimui									
<i>draudėjo</i>	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,4	1,3		
4. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų soc. draudimui									
<i>draudėjo</i>	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,28	0,53	1,0
5. Sveikatos draudimui									
<i>draudėjo</i>	3	3	3	3	3	3	3	3	3
SAVARANKIŠKAI DIRBANTIEMS									
Asmenys dirbantys be verslo liudijimo									
<i>Įmokos bazinei pensijai</i>	50	50	50	50	50	50	50		
<i>Įmokos papildomai pensijos daliai</i>	-	-	15	15	15	15	15		
Asmenys dirbantys su verslo liudijimais									
<i>Įmokos bazinei pensijai</i>	50	50	50	50	50	50	50		

* ši įmokos pensijų draudimui tarifo dalis lieka VSD sistemoje, jei asmuo nedalyvauja pensijų kaupime.

3 Priedas. Valstybinio socialinio draudimo išmokos

4 priedas. Socialinio draudimo įmokų dydžiai bei įmokų ir pensijų ribos ES valstybėse

Šalis	Mokėtojas	Sodros įmoka pagal mokėtojus, %	Bendra socialinio draudimo įmoka, %	Papildomos sąlygos	Darbo užmokesčio riba, kurią viršijus įmokos neskaičiuojamos ("lubos")	Maksimali pensijos riba
Italija	Darbdavys	34.91-50.41	44.4-59.9		nėra	nėra
	Dirbantysis	9.49				
Vengrija	Darbdavys	32-37	37.5-50.5	taip pat papildomai už kiekvieną darbuotoją po 14 EUR per mėnesį	nėra	yra
	Dirbantysis	5.5-13.5				
Lenkija	Darbdavys	19.68-22.57	46.64-49.53		yra	yra
	Dirbantysis	26.96				
Čekija	Darbdavys	35.2-36.2	47.7-48.7		nėra	nėra
	Dirbantysis	12.5				
Prancūzija	Darbdavys	32	46		nėra	yra
	Dirbantysis	14				
Slovakija	Darbdavys	24.8-32.2	38.2-45.6		yra	yra
	Dirbantysis	13.4				
Austrija	Darbdavys	24.15	45		nėra	yra
	Dirbantysis	20.85				
Nyderlandai	Darbdavys	15.29-18.71	41.49-44.91	taip pat papildomai 307.77 EUR per metus	nėra	nėra
	Dirbantysis	26.2				
Vokietija	Darbdavys	20.1	40.2		yra	nėra
	Dirbantysis	20.1				
Liuksemburgas	Darbdavys	13.66-19	34.66-40		nėra	yra
	Valstybės dotacija	8				
	Dirbantysis	13				
Slovėnija	Darbdavys	16.1	38.2		nėra	nėra
	Dirbantysis	22.1				
Belgija	Darbdavys	24.87	37.94		nėra	yra
	Dirbantysis	13.07				
Suomija	Darbdavys	21.464-26.464	30.678-35.678		nėra	yra
	Valstybė	2.864				
	Dirbantysis	6.35				
Ispanija	Darbdavys	31.3	37.65		yra	yra
	Dirbantysis	6.35				
Portugalija	Darbdavys	24.05	35.05		nėra	yra
	Dirbantysis	11				
Estija	Darbdavys	34	34.5		nėra	nėra
	Dirbantysis	0.5				
Lietuva	Darbdavys	31	34		nėra	yra
	Dirbantysis	3				
Švedija	Darbdavys	26.37	33.37	papildomai mokama 307.77 EUR per metus	nėra	nėra
	Dirbantysis	7				
Latvija	Darbdavys	24.09	33.09		nėra	nėra
	Dirbantysis	9				
Graikija	Darbdavys	22.1	32.65		nėra	nėra
	Dirbantysis	10.55				
Jungtinė Karalystė	Darbdavys	12	21.4-23		yra	yra
	Dirbantysis	9.4-11				

5 priedas. Pensijų kaupimo bendrovės ir pensijų fondai bei jų mokesčiai.

2006 02 24

Pensijų kaupimo bendrovių nustatyti mokesčiai, atskaitomi iš dalyviui priklausančių piniginių lėšų

Eil. Nr.	Pensijų kaupimo bendrovė	Pensijų fondas	Pastovūs administravimo mokesčiai				Perejimas į kitą PF, mokesčiai skaičiuojami nuo turto				
			Maksimalūs administravimo mokesčiai, numatyti pensijų fondų taisyklėse		Tiksūs administravimo mokesčiai, numatyti pensijų kaupimo bendrovių valdybos, stebėtojų tarybos ar administracijos vadovo sprendimais		Perejimo į kitą tos pačios pensijų kaupimo bendrovės PF vieną kartą per 12 mėn. (negali būti atskaitymų)	Perejimo į kitos pensijų kaupimo bendrovės PF vieną kartą per 12 mėn. (max 0,2 %)	Perejimo į kitą PF daugiau kaip vieną kartą per 12 mėn. (max 4 %)		
			Nuo turto (max 1 0%)	Nuo įmokų (max 10 %)	Nuo turto (max 1 0%)	Nuo įmokų (max 10 %)	I tos pačios pensijų kaupimo bendrovės PF	I kitos pensijų kaupimo bendrovės PF	I tos pačios pensijų kaupimo bendrovės PF	I kitos pensijų kaupimo bendrovės PF	
1	UAB „SEB VB investicijų valdymas“	1	VB pensija 1 (konservatyvus)	Iki 1 %	Iki 2 %	10%	20%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
		2	VB pensija 2	Iki 1 %	Iki 3 %	10%	30%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
		3	SEB pensija 3	Iki 1 %	Iki 3 %	10%	30%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
2	UAB „Finasta investicijų valdymas“	4	Konservatyvus investavimo	Iki 0,99 %	Iki 1,19 %	0,99 %	1,19 %	0%	0%	0%	0%
		5	Augančio pajamingumo	Iki 0,99 %	Iki 1,49 %	0,99 %	1,49 %	0%	0%	0%	0%
		6	Aktyvus investavimo	Iki 0,99 %	Iki 1,49 %	0,99 %	1,49 %	0%	0%	0%	0%
		7	Racionalios rizikos	Iki 0,99 %	Iki 1,49 %	0,99 %	1,49 %	0%	0%	0%	0%
3	UAB „Hansa investicijų valdymas“	8	Pensija 1 (konservatyvus)	Iki 1 %	Iki 3 %	10%	30%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
		9	Pensija 2	Iki 1 %	Iki 3 %	10%	30%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
		10	Pensija 3	Iki 1 %	Iki 3 %	10%	30%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
		11	Pensija 4	Iki 1 %	Iki 3 %	10%	30%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
4	UAB „NORD/LB investicijų valdymas“	12	NORD/LB 1 (konservatyvus)	Iki 1 %	Iki 2,95 %	0,95 %	2,95 %	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 3,5 %
		13	NORD/LB 2	Iki 1 %	Iki 2,95 %	0,95 %	2,95 %	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 3,5 %
		14	NORD/LB 3	Iki 1 %	Iki 2,95 %	0,95 %	2,95 %	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 3,5 %
5	UAB „Medicinos banko investicijų valdymas“	15	Konservatyvus investavimo Pensija 1	Iki 0,99 %	Iki 1,15 %	0,99%	1,15%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
		16	Mišraus investavimo Pensija 2	Iki 0,99 %	Iki 1,45 %	0,99%	1,45%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
6	UAB „Commercial Union Lietuva Gyvybės Draudimas“	17	Europensija	Iki 1 %	iki 7% už pirmus 2 dalyvavimo metus; iki 5% už vėlesnius dalyvavimo metus	10%	7% už pirmus 2 dalyvavimo metus; 5% už vėlesnius dalyvavimo metus	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
		18	Europensija plus	Iki 1 %	iki 7% už pirmus 2 dalyvavimo metus; iki 5% už vėlesnius dalyvavimo metus	10%	7% (nuo 2004-04-01) iki 7% už pirmus 2 dalyvavimo metus; 5% už vėlesnius dalyvavimo metus	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
7	UAB „Sampo gyvybės draudimas“	19	Konservatyvus valdymo SAMPO pensija	Iki 1 %	Iki 10 %	10%	7%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
		20	SAMPO pensija 50	Iki 1 %	Iki 10 %	10%	7%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
		21	SAMPO pensija 100	Iki 1 %	Iki 10 %	10%	7%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
8	UAB „ERGO Lietuva gyvybės draudimas“	22	ERGO konservatyvusis	Iki 1 %	Iki 10 %	10%	4%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
		23	ERGO balans	Iki 1 %	Iki 10 %	10%	5%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
9	UAB „Lindra - gyvybės draudimas“	24	Lindra konservatyvusis	Iki 1 %	pirmais veiksniais metais iki 5,5 %, antrais - iki 5 %, trečiaisiais - iki 3,5 %	10%	5,5%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
		25	Lindra subalansuotas	Iki 1 %	pirmais metais iki 5,5 %, antrais - iki 5 %, trečiaisiais - iki 3,5 %	10%	5,5%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
10	UAB „Parex investicijų valdymas“	26	Parex pensija 1	Iki 1 %	Iki 1,5 %	0%	0%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
		27	Parex pensija 2	Iki 1 %	Iki 1,5 %	0%	0%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
11	UAB „Seesam Lietuva gyvybės draudimas“	28	Seesam obligacijų	Iki 0,99 %	Iki 3 %	0,99%	3%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
		29	Seesam optimalus	Iki 0,99 %	Iki 3 %	0,99%	3%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
12	UAB „PZU Lietuva gyvybės draudimas“	30	PZU konservatyvusis	Iki 1 %	pirmais veiksniais metais iki 5,5 %, antrais - iki 5 %, trečiaisiais - iki 3,5 %	10%	5,5%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %
		31	PZU subalansuotas	Iki 1 %	pirmais metais iki 5,5 %, antrais - iki 5 %, trečiaisiais - iki 3,5 %	10%	5,5%	0%	Iki 0,2 %	Iki 0,2 %	Iki 4 %

6 priedas. Baltijos šalių pensijų sistemų palyginimas.

	Lietuva	Latvija	Estija
Pradžia	2004-01-01	2001-07-01	2002-04-01
Dalyviai	Visi asmenys, draudžiami valstybinei socialinio draudimo pensijai, kurie savanoriškai nusprendžia tapti PSS Dalyviu.	Asmenys, pagal amžiaus grupes: < 30 metų privalomai > 49 nedalyvauja	Asmenys, pagal amžiaus grupes: < 18 metų privalomai 45–59 iki 2002-10-31 40–44 iki 2003-10-31 >59 nedalyvauja
Pensijų įmoka	2004 m. – 2,5 % nuo darbo užmokesčio, 2005 m. – 3,5 %, 2006 m. – 4,5 %, nuo 2007 m. – 5,5 %.	10 % nuo darbo užmokesčio	4 % nuo darbo užmokesčio + 2 % asmens įmoka
Investavimo sąlygos	Investavimas per pensijų kaupimo bendroves: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Viena bendrovė vienu metu ▪ Kelios bendrovės visą laikotarpį Anuitetas parenkamas vėliau	Investavimas per fondus: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Vienas fondas vienu metu ▪ Vienas fondas visą laikotarpį Anuitetas parenkamas vėliau	Investavimas per fondus: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Vienas fondas vienu metu ▪ Keli fondai visą laikotarpį Anuitetas parenkamas vėliau

